

ТЕТЯНА ЛАДИЧЕНКО,
ІЛОНА ЛУКАЧ, НАТАЛІЯ ПОДАЛЯК

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

8

ТЕТЯНА ЛАДИЧЕНКО,
ІЛОНА ЛУКАЧ, НАТАЛІЯ ПОДАЛЯК

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

підручник для 8 класу
закладів загальної
середньої освіти

КИЇВ
«ГЕНЕЗА»
2021

ШАНОВНІ УЧНІ ТА УЧЕНИЦІ!

Ви розпочинаєте вивчати Новий час – період, що тривав у Європі понад п'ятсот років: від Великих географічних відкриттів – до початку Першої світової війни, яка вибухнула в 1914 р.

Нерідко XVI – першу половину XVII ст. називають добою великого прориву. Нові явища рішуче вривалися в економіку та суспільне життя. На зміну феодалізму прийшла інша епоха, але нове ще довго існувало поряд зі старим.

Матеріали підручника спрямовано на формування компетентностей відповідно до концепції Нової української школи, зокрема історичної предметної компетентності. Також ви зможете набути й інших ключових компетентностей: навчитися переконливо висловлювати думки, розуміти писемні джерела, будувати логічні ланцюжки подій, використовувати цифрові технології для пошуку історичної інформації, реалізовувати індивідуальні та командні проекти тощо.

Підручник, який ви тримаєте в руках, дасть змогу зазирнути в захопливий світ Модерної доби та ознайомитися з її відкриттями та видатними постатями. До того ж всесвітню історію будете вивчати, пригадуючи події та факти з історії України, проводячи паралелі з розвитком інших європейських країн в Модерну добу.

Видання містить ґрунтовний і цікавий матеріал, що розкриває найрізноманітніші грані історії Нового часу. Зорієнтуватися в підручнику вам допоможуть такі рубрики:

Документ»

У ній зібрано оригінальні документи, автори яких були учасниками та свідками подій, що вивчаються. До кожного документа подано запитання. Відповідаючи на них, ви зможете краще зрозуміти тогочасне життя.

Уведені в основний текст **Подобици**

ПОДРОБИЦІ

розширять знання про

ту чи іншу історичну особу, дадуть змогу дізнатися більше про окремі історичні події.

Ілюстрації теж є джерелами, які ознайомлять вас із шедеврами світового мистецтва, сприятимуть появі яскравішого уявлення про Новий час. Для кращого розуміння візуальних джерел до них поставлено запитання.

Працюючи з **історичними картами**, ви зможете простежити, які політичні й територіальні зміни відбувалися за доби Нового часу.

Рубрики **Дізнайтесь!**, **Пригадайте!**, **Подумайте!** розміщено як на початку параграфів, так і в основному тексті. Вони мають на меті відтворити вивчений матеріал, порівняти відомі історичні факти, розвинути аналітичне та творче мислення.

На сторінках підручника ви натрапите на багато нових слів, виділених напівжирним шрифтом, до них подано пояснення. Найважливіші з них зібрано в **словнику** наприкінці підручника.

Робота з рубриками **Перевіряємо знання** – перший рівень перевірки

– та **Удосконалюємо вміння** – другий рівень перевірки – допоможе перевірити й закріпити отримані знання та набуті потрібних навичок.

У рубриці **Діємо творчо** пропонуємо вам здійснити власні пошуки та історичні розвідки, провести аналіз нового матеріалу, взяти участь у дискусіях та історичних реконструкціях. Виконання творчих завдань вимагатиме від вас використання додаткових джерел інформації.

Історія України є складником історії всесвітньої. Наприкінці кожного розділу, складаючи синхронізовану таблицю **У світі/В Україні** , ви зможете зіставити, які події відбувалися у світі та водночас на теренах України.

Вагомою допомогою у глибшому вивченні історії стануть розроблені онлайн-вправи й подані відеоматеріали. Розміщені наприкінці кожного розділу **Узагальнення і тематичний контроль** допоможуть вам узагальнити та систематизувати знання з вивченої теми й здійснити самоконтроль. Для виконання таких завдань перейдіть за вказаним посиланням або скористайтесь смартфоном – зчитайте QR-код.

Сподіваємося, що цей підручник допоможе вам поринути в захопливий вир Нового часу та почути голос тієї далекої епохи. Щиро бажаємо, щоб історія стала для вас невичерпним джерелом пізнання світу!

Автори

ВСТУП

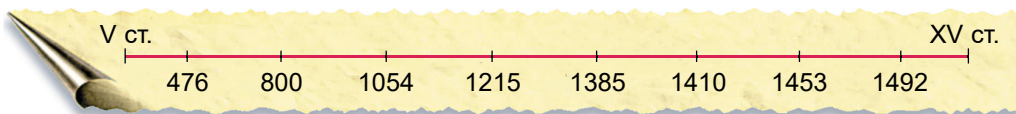
Подумайте! Який епізод з історії Середніх віків ви запам'ятали найкраще?

1. Середні віки в історії Європи та України. Епоха середньовіччя тривала понад тисячу років – з V по XV ст. Вона увібрала в себе Велике переселення народів, традиції сільського життя і бурхливий розквіт міст. Це був час мирної праці та кривавих війн, великих святих і вогнищ інквізиції, видатних винаходів і переслідування вільнодумців.

Варварські нашествя знищили античний світ, його господарство та культура поринули в безодню. Проте коріння європейської цивілізації збереглося і змогло пробити шлях до нового піднесення. За десять століть склалося нове суспільство, повністю змінився вигляд Європи й Азії, зародилася нова цивілізація. Саме в добу середньовіччя виникли народи й країни, які продовжують існувати й сьогодні. Навіть звичний для наших сучасників поділ Європи на Західну та Східну відбувся теж тоді.

Пригадайте! Які країни Західної та Східної Європи виникли в період середньовіччя, а які – занепали?

У середні віки виникли й зросли міста з їхніми ремеслами, торгівлею, соборами, університетами й особливим способом життя. Вони стали центрами формування нового гуманістичного світогляду та нової ренесансної культури. Середньовіччя виявило здатність постійно вдосконалюватися, знаходити нові форми розвитку.

Пригадайте! Які події середньовіччя зображено на стрічці часу?

Виникла більшість сучасних держав і переважно визначилися їхні кордони, було закладено основи майбутніх націй і національних мов. Головним підсумком Столітньої війни, що завершилася 1453 р., стало об'єднання Франції, яка перетворювалася на сильну централізовану державу. В історії Англії також почався новий етап – на зміну станово-представницькій монархії приходила необмежена, абсолютна, влада короля. Німеччина та Італія на схилку середньовіччя залишалися роздробленими. Абсолютизм складався і в Іспанії, об'єднаній

Розгляньте мініатюру. На її основі розкажіть, які обладунки та зброю використовували в ті часи.

Битва під час Столітньої війни. Мініатюра з Французької хроніки. Фрагмент. XIV ст.

завдяки шлюбу арагонського принца Фердинанда та кастильської принцеси Ізабелли в 1479 р. 1492 р. сталася історична подія – падінням Гранадського емірату завершилася Реконкіста. Арабської Іспанії більше не існувало. Натомість спроба відвоювати Єрусалим у мусульман під час хрестових походів завершилася невдачею. Після того як турки в 1453 р. захопили Константинополь, перестала існувати Візантія. У Центрально-Східній Європі потужною силою стало Польське королівство. За правління Івана III Московська держава після років монгольського панування перетворилася на сильну централізовану державу.

В історії України доба середньовіччя є однією з найяскравіших, повною злетів і поразок. Цей період пов'язано з розселенням слов'ян та утворенням давньоукраїнської держави – Київської Русі-України.

Історичне значення князівської доби в історії України

Набуття ваги на міжнародній арені – розвиток зв'язків із країнами Західної Європи та Візантією, зокрема династичні шлюби

Розвиток міжнародних торговельних зв'язків. Київ став потужним центром міжнародної торгівлі

Збагачення матеріальної та духовної культури українського народу

Прийняття християнства як офіційної релігії

Започаткування традицій державності та незалежності України

Після монгольського завоювання спадкоємицею Київської Русі стало Галицько-Волинське князівство. Але наприкінці доби середньовіччя українські землі втратили самостійність, увійшовши до складу Великого князівства Литовського.

Пригадайте! Коли та за яких обставин відбулося хрещення Русі-України?

- **2. Поняття та періодизація Нового часу (Модерної доби).** Наприкінці XV ст. з'явилася людина нового типу. Вона усвідомлювала докорінні зміни у світі, що її оточує, — у побуті, економіці, політичному та культурному житті. Люди стали по-іншому мислити та сприймати себе в новому світі. Так, серед мислителів епохи Відродження народилося поняття про історичну добу, що йшла після періодів античності та середніх віків — Новий (Модерний) час.

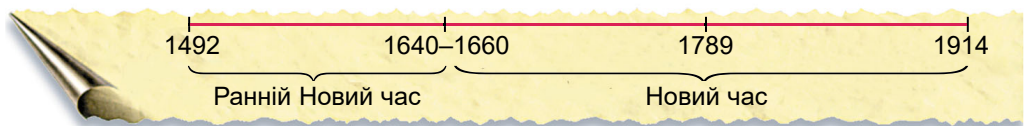
Він приніс із собою розуміння цінності людини та її життя, усвідомлення, що потрібно розбудовувати нові стосунки між людьми, нові порядки в державах. Кордони людських знань суттєво розширилися, а поширенню їх значно сприяло винайдення книгодрукування. Поява вогнепальної зброї у XIII ст. змінила всю військову справу, зменшивши вплив і могутність середньовічного лицарства. Стрімко розвивалося товарно-грошове господарство та торгівля. Якісно новий етап розвитку переживало мистецтво — поряд із шедеврами на релігійні теми розповсюдження набували пейзажі та портрети. Дедалі більше обурення викликали свавілля священників і заможність католицької церкви. Навіть прості люди піддавали сумнівам її вчення. Неминучими ставали релігійні конфлікти та війни, які забрали тисячі життів.

Пригадайте! Які форми мала боротьба проти свавілля католицької церкви в середньовіччі?

Серед учених усього світу не вщухають суперечки про хронологічні межі Нового часу та періоди, на які його варто ділити. Адже серед безлічі доленосних подій важко визначити ті, що проводять чіткі межі між етапами в історії людства.

Наведемо найпоширеніший підхід, за яким Новий час почався наприкінці XV ст. Великими географічними відкриттями, а закінчився напередодні Першої світової війни, яка вибухнула в 1914 р. Цей відрізок часу прийнято розподіляти на два етапи. Ранній Новий час (Ранньомодерна доба) тривав з кінця XV до середини XVII ст. Подією, яка знаменувала перехід від Раннього Нового часу до власне Нового часу, вважають Англійську революцію 1640–1660 рр. Її результатом стало перетворення Англії на справжній взірць для Європи й світу. Саме в Англії виникла політична система, заснована на владі парламенту, і сформувався економічний устрій, побудований на ринкових принципах.

Два періоди Нового часу

Слід пам'ятати, що подібна періодизація склалася відповідно до історії країн Європи й не завжди є прийнятною для різноманітних країн Сходу, кожна з яких проходила власний історичний шлях.

- **3. Ранній Новий час (Ранньомодерна доба): початок культурної та політичної переваги християнського Заходу.** Від найдавніших часів цивілізації Сходу та Заходу розвивалися власними несхожими шляхами. На противагу східній деспотії в Європі поставали демократичні держави, закладалися основи парламентаризму. Наприкінці середньовіччя гуманісти Західної Європи закликали до сприйняття людини як найвищої цінності.

У середні віки на зміну язичництву прийшло християнство — сила, яка об'єднувала Європу. Водночас виник і перетворився на світову релігію іслам. На відміну від християнства, він не став єдиною вірою Сходу, а існував поряд з буддизмом, індуїзмом та іншими релігіями. Тому східні народи помітніше відрізнялися один від одного, ніж європейські. До кінця XV ст. країни Сходу — Арабський халіфат, Китай та Індія — тримали пальму першості в розвитку культури, науки й техніки. Але характерною рисою для них залишалося дотримання традицій, складовою яких була міцна державна, відверто деспотична влада та перевага суспільних інтересів над особистими. Тому Новий час не став для східних спільнот докорінним переломом усіх сфер життя.

Ранній Новий час можна вважати епохою великого прориву саме для християнського Заходу. Зростали темпи торгівлі, якою займалися підприємливі люди, часто — вихідці з простого народу. Винайдення книгодрукування сприяло поширенню знань. Людина нового типу критично сприймала догмати церкви, залишаючись до того ж щирим вірянцем.

Пригадайте! Як звали винахідника книгодрукування?

Усе це на початку Нового часу дозволило саме християнському Заходу посісти провідні позиції у світі. Європа прагнула відкривати світ і завойовувати його.

- **4. Особливості Ранньомодерної доби в історії України.** Для України період Раннього Нового часу — це один з найдраматичніших періодів, коли сталося поневолення і розчленування українських земель іноземними державами. Це період зародження козацтва — сили, що протистояла завойовникам і вела героїчну боротьбу за утвердження української державності. Тому Ранньомодерна доба в історії України дістала назву «козацька доба». Українське козацтво в той час відігравало визначальну роль у суспільному розвитку. Виникнення Запорозької Січі, а також Української козацької держави, або Гетьманщини, що утворилася внаслідок національно-визвольної боротьби нашого народу в середині XVII ст., стали одним з основних досягнень цього історичного періоду.

Ранньомодерна доба в історії України

Національно-визвольна війна середини XVII ст.

Утворення Української держави — Гетьманщини

Входження українських земель до складу Московського царства та поглиблення розколу на Лівобережжя та Правобережжя

Доба Руїни

Поступове знищення автономії України

Ліквідація Запорозької Січі

Всебічний розвиток культури на тлі національного гніту та постійних війн

Тогочасні процеси в Україні стали наслідком економічних і соціальних процесів у всесвітній історії Нового часу та розвивалися в загальноєвропейському контексті.

Робота у групах. Історична реконструкція. Ознайомтеся з матеріалом «Славетна історія в іграшках» і пригадайте, які твори українського музичного та образотворчого мистецтва присвячені добі козацтва. У групах подискутуйте щодо ролі мистецтва у становленні української національної свідомості.

<https://cutt.ly/jgNXZ4o>

1. У чому полягає цивілізаційна спадщина середньовіччя?
2. Чому, на вашу думку, історична епоха отримала назву «Новий час»? Якими були принципово нові явища, що відмежовують її від доби середніх віків?
3. Які події зумовили зміни на політичній карті Європи наприкінці середньовіччя? Чи паралельний був історичний розвиток країн Заходу та Сходу в Новий час?
4. У яких хронологічних межах тривав Новий час? З якими подіями пов'язують його початок і закінчення? На які етапи його поділяють?
5. Чому період Раннього Нового часу вважають початком переваги християнського Заходу над Сходом?
6. У чому полягали особливості Ранньомодерної доби в історії України?

1. Складіть розповідь про одну з визначних жінок середньовіччя, імена яких зазначено у хмаринці.

2. Виконайте онлайн-вправу «Вступ у Нову історію»:

<https://cutt.ly/igNL3hj>

Робота у групах. Уявіть, що машина часу перенесла вас у Париж (1-ша група), Лондон (2-га група), Київ (3-тя група) кінця XV ст. Що кожна група побачить у «своєму» місті? Складіть розповідь і презентуйте її на загал.

ВЕЛИКІ ГЕОГРАФІЧНІ ВІДКРИТТЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ КАПІТАЛІСТИЧНИХ ВІДНОСИН

§1 МОРСЬКІ ЕКСПЕДИЦІЇ ПОРТУГАЛЬЦІВ ТА ІСПАНЦІВ

Пригадайте! Яке уявлення про світ мали європейці в добу середньовіччя?

- **1. Причини й передумови Великих географічних відкриттів XV–XVI ст.** У всі історичні епохи жили люди, які любили подорожувати й прагнули у своїх мандрах побачити нові землі. Чому ж саме Ранній Новий час став епохою, коли відкриття, які здійснювали європейці на морі й на суходолі, отримали назву «Великі географічні відкриття»? Річ у тім, що тогочасні мореплавці результатами своїх сміливих подорожей не тільки розширили межі відомого європейцям світу та їхні уявлення про нього, але суттєво змінили й сам світ.

Могутній поштовх зростанню інтересу європейців до далеких країн дав розвиток міжнародної торгівлі. Вона стала особливо активною під час хрестових походів, коли населення Європи звикло до постійного надходження зі Сходу чудових тканин, витончених ювелірних виробів, коштовного каміння та духмяних прянощів. Проте після того, як у 1453 р. турки-османи захопили Константинополь, європейські купці втратили головний торговельний шлях на Схід.

Пригадайте! Купці яких держав найактивніше торгували з країнами Сходу в період середньовіччя?

Вільний шлях до Індії через Єгипет і Червоне море перебував у руках арабів, які повністю захопили посередницьку торгівлю східними товарами й різко підвищили ціни на них. Особливо подорожчали прянощі – чорний перець, кориця, мускатний горіх тощо. Їх використання надавало не тільки приємного смаку їжі, а й змогу довше зберігати продукти харчування, тож було дуже поширеним. Перед тим як опинитися в Європі, прянощам доводилося долати довгий шлях. Збирали їх на далеких тихоокеанських островах, переправляли через Індію та арабські країни до Єгипту. Там духмяний вантаж збували венеціанцям і генуезцям, від яких прянощі розходилися всією Європою.

Таке посередництво робило прянощі дуже дорогими. Торгівля ними приносила велетенський прибуток (до 800 %) і була надзвичайно вигідна: багатих купців не випадково називали «мішком з перцем». На цих щасливчиків із заздрістю дивилися ті, хто прагнув швидко розбагатіти. Вони добре розуміли, що зможуть досягти своєї мети, лише уникнувши розгалуженого посередництва. Саме ці люди наполягали на потребі шукати власні шляхи до Індії, Китаю та інших східних земель.

Подумайте! Торгівля якими сучасними товарами приносить великі прибутки?

Існувала ще одна причина, яка зумовила Великі географічні відкриття. Із поживленням торгівлі в Європі виникла гостра нестача золотих і срібних монет. Місцеві поклади дорогоцінних металів вичерпалися, через що європейців просто зачаровували розповіді про казково багаті країни Сходу. Золото стало тією магічною силою, яка змушувала європейців відчайдушно вирушати в невідому далеку путь. Започаткували Великі географічні відкриття країни Піренейського півострова – Іспанія та Португалія. Вони не належали до числа найрозвиненіших держав, проте мали вигідне географічне розташування на виході в Атлантику, прекрасний флот, зручні гавані, досвідчених моряків.

Ну́ну Гонсалвеш.
Енріке Море́плавець.
1467 р.

Піонерами Великих географічних відкриттів стали португальці. Талановитим організатором великих морських експедицій став принц **Енріке Море́плавець** (1394–1460). Майже півстоліття він прожив на крайньому півдні країни – у Сагриші, де заснував обсерваторію та мореплавну школу. Принц проводив астрономічні спостереження, листувався з усіма тогочасними відомими вченими, збирав навколо себе картографів, розробляв маршрути подорожей.

На початку XV ст. буря викинула двох португальських дворян на великий безлюдний острів, повністю вкритий лісом. Їхні розповіді про цю пригоду зацікавили Енріке. Принц спорядив експедицію, і, коли вона знайшла острів, назвав його Мадейрою, що португальською означає «ліс». Острів віддали тим двом дворянам, які випадково його відкрили. Вони спалили всю острівну рослинність, а натовість завезли на Мадейру виноградну лозу, худобу, цукрову тростину й чимало в'язнів для постійного поселення. Мадейра стала важливим пунктом на шляху португальців до тропічної Західної Африки.

Подумайте! За що принц Енріке отримав прозвання Море́плавець, хоча й не брав участі в морських експедиціях?

Ризиковані подорожі океанами стали можливими завдяки успіхам у науці й техніці, а також досвіду мореплавців. На кінець XV ст. помітно вдосконалилися компас та астролябія – прилади для орієнтації у відкритому морі. Було накопичено цінну інформацію про морські течії, припливи й відпливи, напрямки вітрів. Створили портолани – більш точні карти з детальним зображенням узбережжя. Стали використовувати новий тип судна – каравела – із системою вітрил, яка давала змогу рухатися проти вітру. Це істотно скорочувало кількість веслярів і дозволяло взяти на борт корабля більше харчів і прісної води для далекого плавання.

Пригадайте! Які типи вітрильних кораблів ви знаєте?

- **2. Відкриття Христофором Колумбом Нового Світу.** Нових торговельних шляхів рішуче шукала й Іспанія. У 1492 р. сюди прибув генуезький мореплавець **Христофор Колумб** (1451–1506).

Христофор Колумб народився в італійському місті Генуї в родині небагатого ткача. Життя його овіяне легендами й таємницями. Невідомо, де він учився, але був людиною дуже освіченою. Ставши моряком, Колумб опинився на кораблі, який захопили пірати, дивом врятувався, вплавав дістався Португалії. Там він познайомився з учасниками експедицій Енріке Морепоплавця і від них почув багато невідомого про португальські морські відкриття.

У Колумба визрів великий план – досягти Індії західним шляхом. Ця ідея спиралася на вчення про кулястість Землі й виникла ще в античності. Колумб, розраховуючи знайти Індію недалеко від узбережжя Португалії, розробив проєкт експедиції і представив його португальському королю, але той відхилив план генуезця. Колумб вирушив до Іспанії.

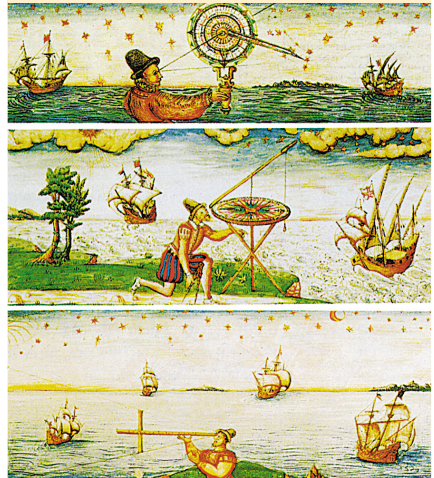
Рідольфо Гірландайо.
Христофор Колумб.
Бл. 1520 р.

подробіці

В Іспанії якраз закінчилася Реконкіста. Безліч дворян-гідалго, для яких війна була єдиним джерелом існування, не мали більше воєнної здобичі й створили справжні розбійницькі зграї. Королева Ізабелла та король Фердинанд прагнули позбутися їх, відправивши якнайдалі від Іспанії, за океан. Тому обіцянка Колумба забезпечити іспанській короні доступ до золотих скарбів Індії та Китаю виглядала в очах монархів удвічі привабливішою. Вінценосне подружжя підписало з мореплавцем договір. Колумбу обіцяли титул віцекороля та великі прибутки з нововідкритих земель, які мали перейти під владу іспанської корони.

Третього серпня **1492 р.** Колумб на трьох кораблях покинув тиху гавань Палос неподалік Севільї та вирушив на захід. Уперше європейці свідомо перетинали океан. Через 33 дні виснажливого плавання пролунав постріл: один з моряків побачив землю. Команда ступила на берег острова, який Колумб назвав Сан-Сальвадором. Упевнений, що досяг Індії, мореплавець дав місцевому населенню назву «індіанці», яка зберігається дотепер. Сам континент довго називали Вест-Індія (Західна Індія), щоб відрізнити її від справжньої Індії. Прибулі на великих вітрильних кораблях європейці здавалися індіанцям посланцями богів. Так зустрілися два світи, які раніше не підозрювали про існування один одного й разуче один від одного відрізнялися.

Розгляньте малюнок.
Які дії виконували моряки за допомогою морських приладів?

Жак де Во. Використання морських приладів

Документ

XVI ст. Із щоденника першої подорожі Колумба

І вони так добре поставилися до нас, що це здавалося дивом. Вони вплавав переправлялися до човнів, де ми перебували, і приносили нам папуг, і бавовняне пря-

Розгляньте гравюру. Опишіть, як місцеве населення зустрічало європейців.

Теодор де Брі. Прибуття Колумба до Нового Світу. Гравюра. XVI ст.

диво в мотках, і дротики... і обмінювали все це на інші предмети, які ми їм давали, як наприклад, на маленькі скляні чотки. З великим бажанням віддавали вони все, що мали... і виявляли стільки любові, наче хотіли віддати нам свої серця...

Усі вони ходять голі... І всі люди, яких я бачив, були молодими, жоден з них не мав більш як 30 років, і статуру вони мали гарну, а волосся грубе, зовсім як кінське, і коротке... Деякі вкривають себе чорною фарбою, інші – червоною. Одні з них розмальовують обличчя, інші – усе тіло, а є й такі, у кого розмальовані лише очі або ніс. Вони не носять і не знають залізної зброї. Ніякого заліза в них немає...

Вони повинні бути хорошими, тямущими й кмітливими слугами – я помітив, що вони дуже швидко навчилися повторювати те, що їм казали.

1. Що найбільше здивувало Колумба в зовнішньому вигляді жителів острова? 2. Чому він вирішив, що вони можуть бути гарними слугами?

Пізніше Колумб здійснив ще три плавання за океан і відкрив майже всі Антильські острови, а також частину узбережжя невідомого материка. Проте тих незліченних багатств, на які всі сподівалися, знайти в нових землях не вдалося. Інтерес до Колумба згас, королівське подружжя позбавило його майже всіх наданих раніше привілеїв і прибутків. Великий мандрівник помер, забутий усіма, лише за півтора року після завершення своєї експедиції. До останнього подиху він був упевнений, що знайшов новий шлях до Індії. Унаслідок подорожей Колумба виникли постійні зв'язки між Східною та Західною півкулями.

Дізнайтесь! Назви яких міст, країн у світі пов'язано з ім'ям Колумба?

Амеріго Веспуччі. Гравюра

Услід за Колумбом ринув потік морських експедицій. Учасник однієї з них, італієць Амеріго Веспуччі, мальовничо описав природу й населення нововідкритих земель. Він перший заявив, що це не Азія, а нова, невідома раніше частина світу, і запропонував назвати її Новим Світом. Захоплюючими розповідями Веспуччі зачитувалася вся Європа. В очах сучасників він став людиною, яка справді відкрила новий материк, який і назвали Америкою. Цей факт великий німецький учений XIX ст. Олександр Гумбольдт назвав «пам'ятником людської несправедливості» щодо Колумба.

3. Перша навколосвітня подорож. Відкриття Колумба занепокоїли одвічну морську суперницю іспанців – Португалію. 8 липня 1497 р. з Лісабона вирушила флотилія із чотирьох кораб-

лів. Нею командував знатний придворний **Васко да Гама**. Він не мав досвіду плавань, проте володів усіма якостями, потрібними для успіху, – мужністю, рішучістю, залізною волею та беззаперечним авторитетом серед моряків. Обігнувши крайній південь Африканського континенту – мис Доброї Надії, експедиція вперше пройшла вздовж східного узбережжя Африки й опинилася в Індійському океані. Так у **1498 р.** було відкрито морський шлях до Індії. Флотилія Васко да Гама прийшла в Калікут – один з найбагатших індійських портів. Зворотний шлях тривав майже рік. До Лісабона повернулося лише два кораблі та близько третини екіпажу. Такою була ціна, яку Португалія заплатила за найзначніше в її історії плавання.

Невдовзі португальці витіснили з Індійського океану всіх конкурентів і стали його повними господарями. Першу подорож Тихим океаном, яка стала й першим навколосвітнім плаванням, здійснив **Фернан Магеллан** – досвідчений португальський моряк на службі в іспанського короля.

20 вересня **1519 р.** п'ять кораблів ескадри, яку він очолив, залишили гавань Санлукар-де-Баррамеді та взяли курс на захід. Перетнувши Атлантику, Магеллан повільно просувався вздовж берегів Південної Америки в пошуках протоки й був змушений зимувати в антарктичних широтах. Замість райського блаженства в теплій Індії на долю команди випали морози, шторми та урагани. Піднявся бунт, але Магеллан рішуче навів лад і від своєї мети не відступив. Щастя усміхнулося мужньому мореплавцю. Уже майже втративши надію, він знайшов довгоочікувану протоку, яку пізніше назвали Магеллановою. Подолавши її, кораблі (їх залишилося лише три) 28 листопада 1520 р. вийшли у відкритий океан. Упродовж усього плавання стояла чудова погода, і моряки назвали океан Тихим. Проте плавання було зовсім не легке. Від голоду та спраги померла значна частина екіпажу. Ті, кому пощастило залишитися живими, досягли Філіппінських островів. Тут Магеллан безглуздо загинув у сутичці з місцевими жителями. Уже після втрати капітана команда дісталася Молуккських островів, де придбала великий вантаж прянощів.

8 вересня **1522 р.** корабель із символічною назвою «Вікторія» кинув якір у порту Севільї. Перша в історії навколосвітня подорож завершилася. Вона тривала майже три роки. З п'яти суден повернулося лише одне, із 265 членів команди – лише 18. Магеллану залишилися звинувачення в порушенні королівських інструкцій і надмірній жорстокості. Справжню роль цього видатного

Васко да Гама

Фернан Магеллан. XVII ст.

Великі географічні

- Подорож Бартоломеу Діаша (1486–1488 рр.)
- Перше подорож Христофора Колумба (1492–1493 рр.); відкриття Америки
- Подорожі Джона Кабота (1497, 1498 рр.)
- Відкриття морського шляху в Індію Васко да Гамою (1497–1499 рр.)

- Подорожі Америго Веспуччі (1499–1500; 1501–1502 рр.)
- Подорожі Афонсу Альбукерке (1506–1514 рр.)
- Відкриття Тихого океану Васко Нуньєсом де Бальбоа (1513 р.)
- Перше навколосвітнє подорож Фернана Магеллана і Хуана Себастьяна Ель Каню (1519–1522 рр.)

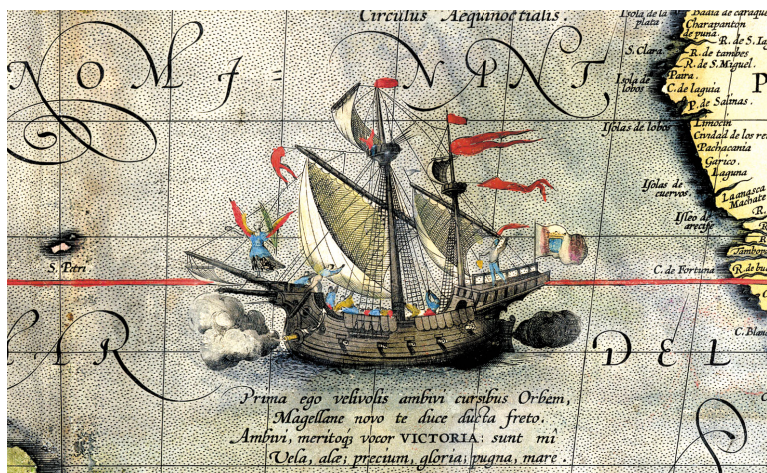
ВІДКРИТТЯ

- Экспедиції Ернана Кортеса (1519–1535 рр.); завоювання держави ацтеків
- - - Экспедиція Франсіско Пісарро (1530–1534 рр.); завоювання держави інків
- Подорожі Жака Картьє (1534, 1535–1536 рр.); відкриття та початок колонізації Канади

Колоніальні держави та їхні володіння близько середини XVII ст.:

- Іспанія
- Португалія
- Франція
- Нідерланди
- Англія

Лінії розподілу світу між Іспанією та Португалією за Тордесільяським (1494 р.) і Сарагоським (1529 р.) договорами

Корабель «Вікторія». Фрагмент карти. 1595 р.

мореплавця визнали лише згодом. Магеллан довів до кінця справу Колумба й проклав західний шлях до країн Сходу. Його подорож на практиці довела, що Земля має форму кулі, а всі океани складають один Світовий океан, що суттєво переважає за розмірами суходіл. Проте шлях, який проклав Магеллан, тривалий час не мав практичного значення. Повторити його важку подорож наважилися лише через півстоліття.

4. Цивілізації доколумбової Америки. Під час Великих географічних

Календар майя

Перші міста-держави народу **майя** з добре налагодженою системою управління з'явилися на початку нашої ери на території сучасної Мексики та інших держав Центральної Америки. Майя – єдиний з народів доколумбової Америки, який мав писемність у сучасному її розумінні. Свої книги (кодекси) майя писали фарбами на довгих смугах матеріалу, виготовленого з рослинних волокон, а потім укладали у футляри. При храмах існували бібліотеки. Майя мали свій календар, уміли визначати затемнення Сонця та Місяця. Вони перші ввели в математику поняття нуля.

Історія **ацтеків** до їхньої появи у другій половині XII ст. в Центральній Мексиці сповнена загадок. Свою батьківщину вони називали островом Астлан («там, де живуть чаплі»). Місцезнаходження острова й досі залишається невідоме, але саме від нього походить слово «ацтек». Кочові мисливці-ацтеки були дуже войовничими й підкорили собі численні індіанські племена. Виникла могутня імперія зі столицею Теночтітлан (сучасний Мехіко).

Ацтеки були вправними землеробами, чудово володіли гончарним і збройним ремеслами, знали секрети обробки металів.

Найбільшою державою стародавньої Америки була імперія **інків** із центром у місті Куско, що лежала високо в горах (на території сучасного Перу). Самі інки свою батьківщину називали Тауантинсуїу – «чотири поєднаних сторони світу». Інки (саме слово означало «правитель») обожнювали сонце й були прекрасними астрономами. Вони успішно займалися землеробством, розводили стада лам, виготовляли якісні тканини. Інки винайшли оригінальне вузликове письмо – кіпу. Воно мало вигляд шнура, до якого у вигляді підвісок прив'язували різнокольорові нитки. Комбінування таких ниток давало змогу робити потрібні «записи». Один із знайдених зразків кіпу важить 6 кг. Місто Куско зустріло загарбників-європейців дивовижними палацами, храмами та площами, а від чотирьох воріт столиці вели дороги в чотири сторони світу.

Мачу-Пікчу – місто інків.
Сучасне фото

1. Що спонукало європейців шукати нові шляхи на Схід? Чому в Європі так цінували прянощі?
2. Чому саме країни Піренейського півострова перші почали Великі географічні відкриття?
3. Які найвагоміші науково-технічні досягнення зробили можливими далекі морські подорожі та нові географічні відкриття?
4. Чому Америку не назвали ім'ям Колумба?
5. У чому полягає найбільше досягнення Васко да Гама?
6. Чому моряки Магеллана назвали новий океан Тихим?
7. Назвіть наслідки першої навколосвітньої подорожі.
8. Зазначте найвагоміші досягнення цивілізацій доколумбової Америки.

1. Розгляньте карту «Великі географічні відкриття» (с. 14, 15) та на контурній карті прокладіть маршрути експедицій Х. Колумба, В. да Гама, Ф. Магеллана.
2. У зошитах заповніть таблицю «Великі географічні відкриття».

Причини спорядження експедиції	Дати проведення	Країна, що спорядила експедицію	Голова експедиції	Географічні відкриття експедиції

3. Виконайте онлайн-вправу «Постаті. Доба Великих географічних відкриттів»:

<https://cutt.ly/dgNZqSQ>

Робота у групах. 1. Використовуючи матеріал підручника та додаткові джерела, складіть і представте повідомлення (презентації) на тему «Цивілізації доколумбової Америки»: майя (1-ша група); астеки (2-га група); інки (3-тя група).
2. Перегляньте відео «Плавання Колумба до берегів Америки». Визначте причини (1-ша група), перебіг (2-га група) та наслідки (3-тя група) першої експедиції до Нового Світу. Обговоріть ці питання в загальному колі.

<https://cutt.ly/dgMiPoV>
(тривалість 06 хв 20 с)

§2 КОНКІСТА – ЗАВОЮВАННЯ НОВОГО СВІТУ

Подумайте! Складіть логічні пари зі слів і словосполучень, зазначених у хмаринці.

1. Іспанські конкістадори. Дивовижна природа Нового Світу, його мешканці, які, здавалося, жили, не маючи турбот, приголомшили європейців. Для індіанців європейці були божественними істотами зі старовинних легенд і пророцтв, де йшлося про білу бородату боголюдину, яка прийде зі Сходу. Саме цим пояснювалася дивна для європейців поведінка аборигенів – їхня безмежна гостинність, привітність і щедрість. Священний трепет викликали в індіанців вогнепальна зброя і коні, яких вони до цього ніколи не бачили. Так відбулася **зустріч цивілізацій**, двох далеких світів, несхожих культур, різних народів.

Після відкриття Америки розпочалася **Конкіста** (від ісп. – *завоювання*) – загарбницькі походи іспанців у Новому Світі в кінці XV–XVI ст. Винятково золото та влада цікавили тих, хто ставав конкістадорами: учорашніх воїнів, монахів, розорених гідальго, жебраків, злочинців. Невеликі загони на 300–400 чоловіків вирушали проти союзів племен і цілих держав. Їхньому успішному просуванню сприяла не лише наявність вогнепальної зброї, а й уміле використання міжусобної боротьби в індіанському середовищі. У розправах над підкореними народами завойовники не знали жалю.

XVI ст. Бартоломе де Лас Касас «Історія Індій»

Християни... чинили серед індіанців надзвичайні жорстокості. Вступаючи в поселення, вони не залишали живими нікого – ні старих, ні немовлят... І оскільки всі, хто міг утекти, ховались у лісі чи в горах, рятуючись від людей таких нелюдяних і безжальних... то були навчені люті пси, які, побачивши індіанця, в одну мить роздирали його на шматки... А якщо інколи – із справедливих причин – індіанці вбивали когось із християн, то ті умовлялися між собою, що за одного християнина... мають убивати сто індіанців.

Єдина й справжня причина того, чому християни розорили та знищили безліч ні в чому не винних людей, – це прагнення захопити їхнє золото. Християни хотіли за короткий час збагатитися їхніми скарбами... Вони йшли з хрестом у руці та з ненаситною жадобою золота в серці.

Як Бартоломе де Лас Касас визначає основну мету конкістадорів та які почуття вони в нього викликають?

На півострові Юкатан конкістадори несподівано натрапили на високорозвинену цивілізацію. Перед ними постали обнесені мурами прекрасні міста, величні піраміди й вишукано оздоблені храмові споруди. Територія належала народу майя.

Постійна ворожнеча між містами майя polegши-ла їх завоювання іспанцями. Від майя конкістадори довідалися, що на північ від Юкатану розташована могутня країна ацтеків, де є багато золота. У 1519 р. на завоювання цих земель вирушив іспанський загін, який вів небагатий іспанський гідальго Ернан Кортес – мужній воїн і вмілий дипломат, але жорстока й підступна людина. Це був перший похід іспанців у глиб материка. Щедрі дарунки правителя ацтеків Монтесуми не зупинили Кортеса. Він узяв в облогу столицю – місто Теночтітлан – і, перекривши доступ до води, змусив його захисників скласти зброю.

Ернан Кортес. XVII ст.

Дізнайтесь!

У яких творах літератури та кіно йдеться про боротьбу індіанців з європейцями?

На відміну від основної маси індіанських ювелірних виробів, що безжально переплавили європейці на золоті зливки, дарункам Монтесуми пощастило. Вони потрапили безпосередньо до короля і тому збереглися. Згодом вони справили незабутнє враження на відомого німецького художника Альбрехта Дюрера. Він згадував: «За все своє життя я не бачив нічого, що так потішило б моє серце, як ці речі. Отже, я бачив серед них чудові, найдосконаліші речі й дивувався такій обдарованості людей далеких країн».

ПОДРОБИЦІ

Розгляньте репродукцію картини. Як художник визначив сутність політики Кортеса в Мексиці?

Дієго Рівера. Кортес у Мексиці

Підкорення Мексики вогнем і мечем продовжувалося до кінця XVII ст. Тут знайшли багаті поклади золота й срібла, які в нелюдських умовах видобували індіанці. Нещадна експлуатація, беззахисність перед епідемічними хворобами, які занесли європейці, призводили до швидкого вимирання корінного насе-

Франсіско Пісарро

лення. У середині XVII ст. в Мексиці проживало менше третини від загальної кількості індіанського населення доколумбової ери. Відбулася справжня демографічна катастрофа.

Один із загонів завойовників очолив напівписьменний простолудин **Франсіско Пісарро**. Він вторгся в Перу, де розкинулася держава інків.

Скориставшись міжплемінними усобицями, Пісарро зібрав велике військо. Прекрасно прокладеними дорогами інків він швидко дістався міста, де перебував правитель держави – Великий Інка Атауальпа, і віроломно захопив його в полон. Зрозумівши, що понад усе іспанці цінують золото, Атауальпа підняв руку й на висоті свого зросту провів під стелею кімнати ризику. В обмін на своє визволення він пообіцяв заповнити приміщення до рівня ризику золотом. З усіх куточків країни почали звозити коштовності. Зібравши 6 тонн золота й срібла, іспанці підступно стратили Атауальпу, а невдовзі остаточно розгромили й імперію інків.

Наприкінці XVI ст. в руках іспанських конкістадорів перебувала вся Центральна й Південна Америка, за винятком Бразилії, яку захопили португальці.

- **2. Створення колоніальних імперій.** У 1494 р. за посередництва Папи Римського в місті Тордесільясі між Іспанією та Португалією було укладено договір про перший в історії розподіл світу на сфери впливу. Іспанія отримала право володіти нововідкритими землями на захід від Азорських островів, а Португалія – на схід. У реальному житті ситуація виглядала досить дивно: португальці мали право на відкриття в Азії, рухаючись на схід навколо Африки, а іспанці мали таке саме право, але рухаючись на захід. І тут уже чимало залежало від того, хто перший дістанеться берегів тих чи інших земель. Між суперниками почався біг наввипередки. У 1529 р. країни підписали Сарагоську угоду про розподіл сфер впливу в Тихому океані. Землі, що завоювали європейці, перетворювалися на колонії. Отже, під час Великих географічних відкриттів і першого розподілу світу виникли перші **колоніальні імперії** – держави, що мають колоніальні володіння в різних куточках світу.

Іспанські королі проголосили всі завойовані землі своєю власністю, а їхніх жителів – своїми підданими. Іспанська колоніальна імперія простягалася на тисячі кілометрів. Вона була найбільшою в тогочасному світі й складалася з двох віцекоролівств, якими управляли призначені іспанським монархом віцекоролі. Іспанія ревно охороняла свою монополію (виняткове право) на торгівлю із заокеанськими володіннями. Іноземних купців у Новий Світ не допускали, вони могли придбати колоніальні товари лише в Севільї, сплативши мито в королівську казну.

Подумайте!

Чи сприяє розвитку економіки країни встановлення монополії на певні товари та послуги?

У дещо інший спосіб діяли португальці. Їм вкрай складно було утримувати численні володіння в Азії та Африці. Тому вони взяли під контроль землі, де вирощували найкращі прянощі, та морські шляхи, що вели до них. Португальці отримували величезні прибутки, заволодівши винятковим правом на постачан-

ня до Європи східних товарів. Відкривши морський шлях до Індії, вони витіснили звідти арабських купців. Уздовж узбереж Африки та Південної Азії звели португальські фортеці. В Новому Світі Португалії пощастило заволодіти безкраїми просторами Бразилії. Хоча тут не було знайдено золота, великі прибутки приносило вирощування бавовни, кави та цукрової тростини.

Якщо на першому етапі Конкісти відбувалося звичайне загарбання коштовностей, то із середини XVI ст. завойовники перейшли до постійної розробки копалень. Новий Світ давав уже половину світового видобутку дорогоцінних металів, і в Іспанію потягнулися багатотонні «золоті» і «срібні» флотилії. Прибутки приносили не лише копальні, а й обробка сільськогосподарських плантацій. Їхніми власниками були іспанські колоністи, але працювали на землі індіанці, яких силоміць перетворили на рабів. Вони вирощували маїс (кукурудзу), тютюн, цукрову тростину, каву.

Крім піренейських держав, участь у Великих географічних відкриттях брали також інші європейські країни. Англія і Франція звернули свій погляд у бік Північної Америки. Купці головного на той час англійського порту Брістоль спорядили власним коштом невеликий корабель для плавання на захід. 20 травня 1497 р. судно на чолі з **Джоном Каботом** (генуезець Джованні Кабото) у складі екіпажу із 17 осіб вирушило в путь. За місяць воно досягло північної частини острова Ньюфаундленд, який Кабот оголосив володінням англійської корони. Тут, на мілинах, англійці знайшли один з найбагатших у світі районів рибальства й тоннами стали виловлювати тріску та оселедців.

Наступного року під час чергової експедиції англійці досягли Північноамериканського материка, але золота тут не знайшли. Через це освоєння Північної Америки відрізнялося від іспанської Конкісти й проходило спочатку мирно. Колоністи – бідняки, злочинці й особи, які на батьківщині зазнавали переслідувань за свої релігійні переконання, – самі працювали на землі, розводили худобу та зберігали мирні стосунки з місцевим населенням. З розширенням у XVII ст. господарства колоністи стали відбирати землі в індіанців, а їх переселяти до резервацій – спеціально відведених замкнених територій, залишати які не дозволялося.

ПОДРОБИЦІ

Розгляньте ілюстрації. Які знаряддя праці використовували ацтеки під час вирощування кукурудзи?

Вирощування маїсу. Ілюстрація з книги Бернардіно де Саагуна «Флорентійський кодекс». XVI ст.

Непосильна праця та важкі умови життя спричиняли масову смертність індіанців. Коли ж на знак протесту вони повставали, то з ними та їхніми сім'ями жорстоко розправлялися. Існували райони, де за короткий час іспанці повністю

винищили індіанців і були змушені завозити африканських невольників. Праця чорношкірих рабів широко використовувалася на копальнях і плантаціях.

■ **3. Зміна поглядів на світ.** Відкриття XV–XVII ст. мали величезний вплив на подальшу історію людства. Декілька поколінь безстрашних і мужніх мореплавців суттєво розсунули межі ойкумени (відомих земель): європейці дізналися про нові землі, народи й цивілізації. Відбулася зустріч двох світів – європейського й американського, зв'язок між ними став постійний. Ці події мали подвійне значення: з одного боку, було завдано великої шкоди унікальній культурі підкорених народів, з іншого – покладено початок взаємозбагаченню цивілізацій. Новий Світ перетворився на складову частину західної християнської цивілізації та увійшов у коловорот всесвітньої історії.

Надходження з Нового Світу золота й срібла дало можливість карбувати потрібну для обігу кількість монет. Це сприяло розквіту торгівлі та піднесенню промисловості. Зростали міста, перетворюючись на торговельно-промислові. З іншого боку, величезне надходження в Європу благородних металів спричинило в XVI ст. невідоме досі явище. Надмірна кількість монет призвела до того, що ціни на речі першої потреби, продукти харчування і сировину стрімко зросли. Таке знецінення грошей отримало назву **«революція цін»**. В її умовах відбувалося швидке розорення одних людей і блискавичне збагачення інших.

Великі географічні відкриття справили приголомшливе враження на сучасників. Вони відкрили для людства нові життєві горизонти, назавжди змінивши погляди на світ.

Подумайте!

Чому занепали старі торговельні центри, адже товари, якими вони торгували, залишалися достатньо важливими для європейців?

Наслідки Великих географічних відкриттів для історії людства

НАСЛІДКИ	ХАРАКТЕРИСТИКА
Економічні	Знецінення грошей унаслідок надходження великої кількості коштовних металів – революція цін
Торговельні	Виникнення та розвиток світової торгівлі, у якій головну роль відігравала Європа
Географічні	Зміна уявлень про будову світу та його розміри, зміни у світоглядах
Політичні	Початок колоніального розподілу світу
Побутові	Зміни в раціоні харчування – нова їжа з Америки (стали вирощувати картоплю, кукурудзу, томати, квасолю, у великих обсягах цукрову тростину)
Технічні	Технічні винаходи в мореплавстві та суміжних галузях
Етнографічні	Знищення індіанського населення та ввезення темношкірих людей до Америки

1. Що таке Конкіста і як вона відбувалася? Що полегшило завоювання конкістадорів?
2. Як відбувся перший в історії розподіл світу? Як розвивалися перші колоніальні імперії?
3. Які економічні та соціально-культурні процеси відбувалися в Новому Світі після Конкісти?
4. Що спричинило стрімке знецінення грошей після відкриття Нового Світу?
5. Як змінилися уявлення європейців про світ унаслідок Великих географічних відкриттів?
6. Як, на вашу думку, правильніше казати: «відкриття Америки» чи «зустріч двох цивілізацій»? Відповідь обґрунтуйте.

1. Розгляньте карту «Великі географічні відкриття» (с. 14, 15) та позначте на контурній карті колонізовані європейцями землі, напрямки нових торговельних шляхів і центри світової торгівлі XVI–XVII ст.
2. У зошитах заповніть таблицю «Наслідки відкриття нових земель для Європи та Америки».

	Позитивні наслідки			Негативні наслідки	
	Сільське господарство	Торгівля та промисловість	Наука, культура, побут	Для людей	Для економіки
Європа					
Америка					

3. Візьміть участь в онлайн-вікторині «Конкіста – завоювання Нового Світу»:

<https://cutt.ly/3gNXwQG>

1. Робота у групах. «Плакат думок». Об'єднайтеся в п'ять команд. Перша й друга команди представляють екіпажі двох португальських кораблів, третя і четверта – екіпажі двох іспанських кораблів, п'ята команда (три-чотири учні) виконує роль суддів. Кожна команда обирає капітана та на аркуші паперу (А3 або А4) малює каравелу. Два кораблі плывуть з Європи до Америки, а два – повертаються додому. У повній тиші протягом 7 хв кожна команда навколо свого корабля малює товари, які везе, і вказує ціну кожного товару. Далі за чергою чотири команди презентують перед класом свої «здобутки» і відповідають на запитання про призначення їхнього товару та можливий прибуток від подорожі. Команда суддів обирає найуспішнішу команду й може вручити їй приз.

2. Перегляньте відео «Одна історія. Як завойовник Ернан Кортес задовольняв свої матеріальні та військові потреби». За допомогою прийому «**Мікрофон**» обговоріть питання: «Як правильніше називати Конкісту – місцем зустрічі чи ареною зіткнення двох цивілізацій?».

<https://cutt.ly/fgNXO9w>
(тривалість 07 хв 11 с)

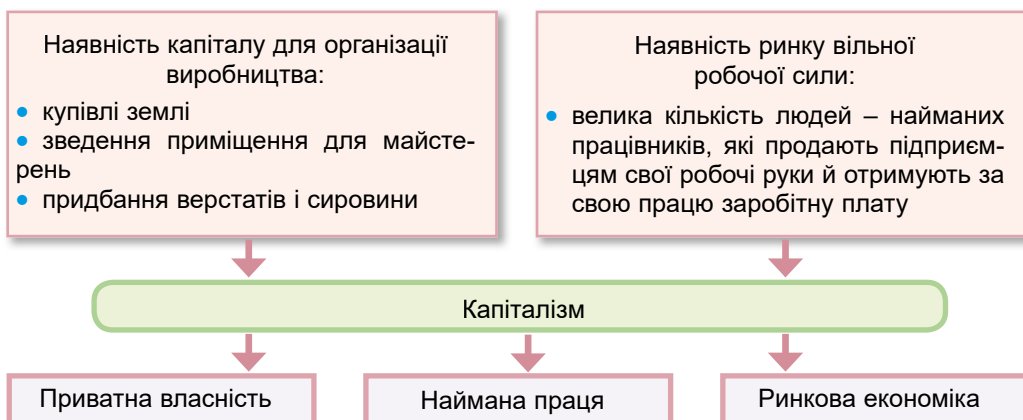
§3 СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ В XVI–XVII ст.

Пригадайте! Як виникла революція цін і які наслідки вона мала для народів Європи?

- **1. Народження капіталізму.** Великі географічні відкриття започаткували докорінні зрушення не лише в культурі та побуті, але й в економічному житті Європи. Революція цін стала вигідною для виробників і продавців товарів. Водночас відбувалося зростання населення та відтік його із сільської місцевості до міст, розбудова доріг, купці дедалі частіше перетворювалися на посередників у торгівлі. Так поступово руйнувалася середньовічна феодальна економіка.

У XVI–XVII ст. в Західній Європі відбувалося зародження **капіталізму** – нового суспільного устрою.

Умови виникнення капіталізму

Найвищі прибутки приносила міжнародна торгівля. Купецтво наживалося завдяки торговій монополії – винятковому праву на продаж того чи іншого товару. Вигравало воно й від різниці в цінах. Відомо, що привезений до Європи перець коштував у сотні разів дорожче, ніж на Сході. Особливі вигоди надавала торгівля з колоніями. Проте купецтво не одразу почало вкладати гроші у виробництво. Воно продовжувало збільшувати свої кошти через лихварські операції та довго віддавало перевагу таким надійним джерелам вкладання капіталів, як купівля землі, коштовностей, палаців. До того ж серйозною перешкодою для проникнення купецького капіталу у виробництво були цехи. Вони ревно охороняли свої права на заняття ремеслами й чинили опір спробам чужинців увійти в цю сферу.

Поступово ситуація почала змінюватись.

Подумайте!

У яких сферах економіки можна отримати найбільші прибутки в наш час?

■ **2. Мануфактурне виробництво.** Першими ранньокapіталістичними підприємствами були **мануфактури**. Як і в середньовічному ремеслі, тут панувала ручна праця, що позначилося навіть на самій назві (від лат. *manus* – *рука*, *factura* – *виріб*). Водночас мануфактура дуже відрізнялася від майстерні ремісника. По-перше, вона була досить великим виробництвом з десятками, а інколи й сотнями працівників. По-друге, на відміну від середньовічного ремісника, який сам виготовляв свій виріб від початку до кінця, мануфактурний працівник виконував декілька чи лише одну трудову операцію. Такий розподіл праці сприяв вдосконаленню майстерності в конкретному виді робіт і вів до зростання продуктивності праці та збільшення випуску продукції.

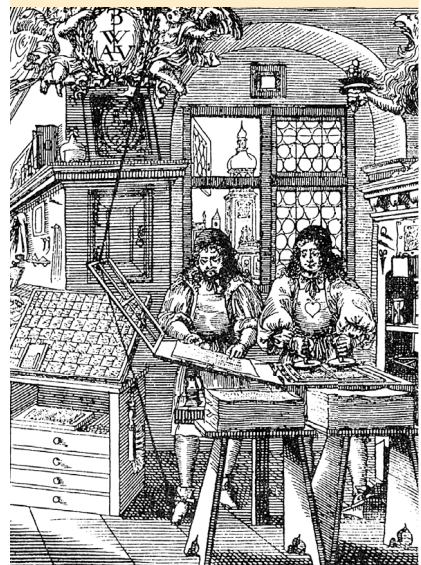
Найчастіше підприємець закуповував сировину та роздавав її для обробки збіднілим міським ремісникам або селянам з найближчої округи. Вони виконували роботу не у спільній майстерні, а кожний у себе вдома й повертали підприємцеві вже готову продукцію. Такі працівники були усунені як від закупівлі сировини, так і від продажу своїх виробів. Вони працювали не на різних замовників, а

Розгляньте репродукцію картини. Наскільки поважною була професія мініяйл в тогочасному суспільстві?

*Квентін Массейс.
Міняйло з дружиною. 1514 р.*

Розгляньте гравюру. Чому друкарня є яскравим прикладом централізованої мануфактури?

У друкарні. Гравюра. XVII ст.

лише на одного постійного хазяїна та повністю залежали від нього матеріально. Так виглядала **розсіяна мануфактура**, яка переважала в ткацькому виробництві.

Поряд з розсіяною існувала також **централізована мануфактура**. Підприємець сам відкривав майстерню й збирав під одним дахом десятки працівників. Він забезпечував їх сировиною, верстатами та обладнанням. Централізованих мануфактур було менше, ніж розсіяних, адже в їхнє створення доводилося вкладати більше коштів. Здебільшого вони виникали в нових галузях виробництва. Яскравим прикладом централізованої мануфактури стали численні друкарні.

XVI ст. 3 «Балади про знаменитого сукнороба Джека з Ньюбері» англійського письменника Томаса Делоні

У світлиці, просторій і довгій, стояли 200 верстатів. На цих верстатах працювали 200 чоловіків, усі в один ряд. Біля кожного з них сиділо по чудовому хлопчику, які з великим захватом підготовляли човники. Водночас в іншому приміщенні 100 жінок невтомно чесали вовну з радісним виглядом і дзвінко співали пісні.

У наступній кімнаті працювали 100 дівчат у червоних спідницях, з білими, як молоко, хустками на головах. Ці чарівні дівчата, не припиняючи, пряли у цій світлиці весь день, співаючи ніжно-ніжно, солодкими, як у солов'я, голосами.

Після цього вони увійшли до іншої кімнати, де побачили бідно вдягнених дітей: усі вони сиділи й скубли вовну, відбираючи найтоншу від грубої; усіх їх було півтори сотні – дітей бідних і слабких батьків. У нагороду за свою працю кожна отримувала увечері по одному пенні, крім того, що вони вип'ють і з'їдять за день.

У наступному приміщенні вони бачать ще 50 хлопців: це були стригалі. Біля них працювали аж 80 прасувальників. Крім того, він мав ще фарбувальню, при якій тримав 40 осіб, та ще на сукновальні.

1. З яким почуттям Томас Делоні описує мануфактуру Джека з Ньюбері?
2. Чому, на вашу думку, власник широко використовував дитячу працю? Як ви до цього ставитеся?

3. Становлення капіталістичних відносин. Зміни в економіці неминуче тягли за собою разючі зміни в суспільному ладі. Переважна частина європейського населення, як і раніше, займалася дрібним сільським господарством.

На початку XVI ст. більшість селян була особисто вільною, але безземельною, оскільки сеньйори зберегли землю за собою. Селяни могли взяти її тільки в оренду, за яку доводилося платити гроші. Щоб отримати їх, селяни везли на ринок і продавали свою продукцію – зерно, м'ясо, вовну. Такий спосіб господарювання став звичним для середнього прошарку сільського населення. Селянська біднота не мала грошей для оренди землі та йшла в найми до фермерів – заможних селян, які були власниками землі чи великими орендарями. Фермерські господарства працювали на ринок, тому їхні власники віддавали перевагу вирощуванню прибуткових культур або скотарству. Наймана праця дедалі активніше застосовувалася в селі.

Купці добре розуміли, що найбільші прибутки матимуть, коли підпорядкують собі весь процес – від виготовлення товару до його збуту. Вони стали вкладати гроші у виробництво предметів своєї торгівлі, наприклад у виробництво тканин. Деякі містяни, зокрема лихварі та частина майстрів, які змогли нако-

пичити гроші, теж ставали підприємцями. Частина дворян і фермерів також долучилася до капіталістичних форм ведення сільського господарства. Разом вони склали нову велику соціальну групу – **буржуазію**. Працювали на неї ті, хто втратив господарську самостійність і був змушений продавати свою робочу силу: розорені ремісники та «вічні підмайстри», для яких брак грошей робив недосяжним звання майстра, некваліфікована міська біднота, позбавлені землі селяни. Усі вони ставали **найманими працівниками**.

*Розгляньте репродукцію картини. Яка головна ідея картини?
Як, на вашу думку, художник ставився до своїх героїв?*

Пітер Брейгель Старший. Сінокіс. 1565 р.

Хоча в більшості європейських країн у XVI–XVII ст. зберігалися старі феодальні порядки, у найрозвиненіших державах зароджувалися та поступово розвивалися нові капіталістичні відносини.

1. Як вплинуло відкриття Нового Світу на економічне життя Європи?
2. Які умови є необхідними для становлення капіталізму? Як вони виникли в Європі в XVI–XVII ст.?
3. Яке становище було в аграрному секторі в XVI–XVII ст.?
4. У чому полягали докорінні відмінності мануфактурного виробництва від середньовічного ремесла?
5. Чому підприємці частіше створювали розсіяні, а не централізовані мануфактури?
6. Які суспільні зміни відбувалися в Європі під впливом розвитку капіталізму?

1. На контурній карті позначте найбільші промислові центри та порти Західної Європи.
2. Користуючись уривком з «Балади про знаменитого сукнороба Джека з Ньюбері» (с. 26), у зошитах складіть таблицю **«Сукноробна мануфактура»**. У ній перерахуйте трудові операції, які виконували працівники, виготовляючи сукно. Запишіть також, скільки людей працювало в сукнороба Джека на кожній операції.
3. Виконайте онлайн-вправу «Терміни. Соціально-економічний розвиток країн Західної Європи в XVI–XVII ст.»:

<https://cutt.ly/IgNXDoK>

Візьміть участь в інсценівці. Розіграйте сценки з тогочасного життя від імені: 1) купця, 2) селянина, 3) працівниці централізованої мануфактури. Для цього вчитель/учителька заздалегідь пропонує декільком учням/ученицям ознайомитися з матеріалом параграфа та переглянути відеопідбірку з вивченої теми:

<https://cutt.ly/VgMIVRC>
(тривалість 10 хв 57 с)

§4 ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ У КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Подумайте! Яким терміном можна об'єднати слова і словосполучення у хмаринці?

1. Як жила людина Нового часу.

У XVI–XVII ст. населення Європи помітно зросло. Це було пов'язано зі збільшенням тривалості життя. Зросла врожайність, люди стали краще харчуватися та піклуватися про хворих, немовлят і людей похилого віку. Велике значення мав розвиток техніки, науки та медицини. Однак так само, як і в середньовіччі, багато життів забирали війни, голод та епідемії.

Переважна більшість європейців мешкала в селах, проте міське населення швидко зростало. У пошуках кращої долі безліч людей перебиралися із сільської місцевості до міст. Саме вони склали основу армії найманих працівників.

Зі становленням капіталізму сім'я поступово перестає бути місцем роботи та центром виробництва. Дедалі частіше чоловік працював за межами оселі, а жінка вела домашнє господарство, доглядала дітей. У Ранньомодерну добу жінки могли працювати нарівні із чоловіками, але їхній заробіток був менший. Діти також нерідко працювали на виробництві, лише із XVIII ст. більшу увагу стали приділяти освіті. Відтоді родина не заробляла гроші за допомогою дитячої праці, а, навпаки, витратила на дітей.

Пригадайте! У яких школах навчалися діти в Київській Русі-Україні?

2. Домашня оселя. Як і в епоху середньовіччя, у XVI–XVII ст. вигляд жит-

ла залежав від географічних і кліматичних особливостей місцевості, а також від роду занять і добробуту його власників. На півночі Європи селяни мешкали в будинках з дерева або виконаних у техніці фахверка – на дубовому каркасі зводили засипні поштукатурені стіни. На півдні, де ліси раніше знищили, оселі споруджували з каменю. Дах на півдні був плаский, а на півночі – гостроверхий. Інколи його покривали очеретом, а частіше – соломною, яку в голодні роки згодовували худобі, коли ж замінювали на нову – використовували для удобрення ґрунту.

Подумайте! Чому на півночі Європи дахи будинків робили гостроверхі, а в південних районах – плоскі?

Зазвичай уся сім'я мешкала в одній великій кімнаті, яку опалювали вогнищем для приготування їжі. Меблів було небагато. Навколо стола стояли лави, які на ніч відсували до стін, покривали набитими соломною матрацами або перинами й перетворювали на ліжка. Одяг та інший хатній скарб зберігали у великій скрині. Кухонне начиння теж було скромне: чавунний казан, сковороди й горщики, глечики й жбани, діжки й відра. Їли та пили з дерев'яних або глиняних мисок і кухлів, до того ж зазвичай їх було мало й доводилося користуватися спільним посудом.

Подумайте! До чого призводило користування спільним посудом?

У містах зберігалося чимало низьких глиняних і дерев'яних хатин, укритих соломною або дранкою. У них, а також у напівпідвалах чи на горищах багатоповерхових будинків, жила міська біднота. Частина бідняків взагалі не мала постійного даху над головою. Часті пожежі змушували містян переходити до будівництва кам'яного житла. Із цією самою метою із XVII ст. дахи стали вкривати черепицею. У будинках торговців і ремісників на першому поверсі розміщувалася крамниця або майстерня, а також кухня. На другому жила сім'я хазяїна, там були вітальня та спальні. Третій поверх займали підмайстри, учні та слуги. Горище слугувало складом.

Значно більше уваги стали приділяти внутрішньому оздобленню житла. Підлогу всюди, навіть у небагатих будинках, покривали керамічною або кам'яною плиткою. На паркет зрідка можна було натрапити в палацах знаті; мода на нього почалася лише у XVIII ст. У всіх верств населення – від звичайного селянина до могутнього монарха – зберігався старовинний звичай засипати підлогу взимку соломною, а влітку духмяними травами й квітами.

Розгляньте репродукцію картини. Що роблять господарі оселі під час візиту поважних гостей? Подумайте, яка мета цього візиту.

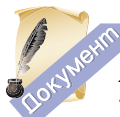
Ян Брейгель Старший. Знатне подружжя в селянській хаті. 1600 р.

Пригадайте! Звідки походить мода на використання килимів у Європі?

Дошата підлога верхнього поверху слугувала стелею для нижнього. Її до XVIII ст. не штукатурили, а обтягували тканиною або оздоблювали візерунками.

Заможні люди закривали оббивними тканинами також стіни. Дешеві паперові шпалери (їх називали «доміно») спочатку мали попит тільки серед небагатого населення і лише згодом набули широкої популярності. У XVI ст. навчилися робити по-справжньому прозоре скло. Вікон з ним побільшало як у містах, так і в селах, проте повністю витіснити промаслений папір і пергамент скло ще не змогло.

Під час вибору меблів особливу увагу звертали на їхню зручність і зовнішній вигляд. Славу найдосконаліших в Європі майстрів і законодавців меблевої моди мали італійські меблярі.

XVI ст. Лист про дім німецького банкіра Раймунда Фуггера

Така пишнота в будинку Раймунда Фуггера! Його склепіння підтримують мармурові колони. Він має просторі й красиві кімнати та зали, а найгарніша з них – кабінет самого господаря, із позолоченою стелею та надзвичайно розкішно прикрашеним ліжком. До нього прилягає каплиця Св. Себастьяна, із стільцями із цінного дерева вельми майстерної роботи. Але головна прикраса його – чудові картини.

Здивувало нас зібрання пам'яток старовини, які ми побачили на верхньому поверсі будинку... В одній кімнаті зберігалися монети й бронзові статуї, у другій – кам'яні статуї, деякі з них мали колосальні розміри. Нам розповіли, що всі ці старожитності доставлено сюди з великими витратами з різних країн, здебільшого з Греції та Сицилії. Сам господар – освічена й благородна людина.

1. Які речі в будинку банкіра справили найбільше враження на автора листа? 2. Чому в документі вказано, що Раймунд Фуггер – освічена й благородна людина?

Спальня Катерини Медічі

Проте справжнього комфорту не існувало навіть у будинках знаті. Окрема ванна кімната вважалася великою розкішшю, як, до речі, і туалет зі зливом води, який у XVI ст. винайшли англійці. Рівень гігієни, порівняно із середньовіччям, знизився: страх перед хворобами змушував закривати міські лазні. До повного миття тіла ставились як до медичної процедури й милися в кращому разі один раз на рік. Замість миття обличчя та руки обтирали вранці мокрим рушником. Серйозну проблему становили опалення та освітлення. Будинки обігрівали кухонне вогнище,

каміння та печі. На півдні використовували жаровні. Опалення коштувало дорого, тому зазвичай обігрівалася лише одна спальня. Джерелом штучного освітлення слугували смолоскипи, свічки, кухонне вогнище.

XVI ст. Розповідь італійського мандрівника про домашній побут мешканців міста Цюриха

У всіх тутешніх будинках одразу після ранішньої молитви служниці, а де їх нема, то й самі господині, починають прибирати кімнати, підмітати коридори й ганок, мити й чистити лави тощо. Кімнати обставлено дуже просто, часто все оздоблення

полягає в чистоті та порядку. Найрозкішнішу частину покоїв складають дерев'яні панелі, якими обшивають стіни. На кожній панелі вирізано з горіхового дерева або портрет, або гірлянди. Така обшивка стін захищає від зимових холодів, але темний колір горіхового дерева й лаку, яким покрито соснові панелі, робить кімнати похмурими. Цьому сприяють також вузькі й низькі вікна та незначна висота поверхів. Узимку кімнати обігрівають великими печами.

Начиння мало, і воно небагате. Уздовж стіни та навколо великого столу поставлено довгі лави. Гостям у багатих домах дають дерев'яні стільці, оббиті оксамитом та обшиті золотою або срібною бахромою. Небагаті люди замість оксамиту використовують сукно або шкіру, а зверху кладуть подушки, які вишивають жінки родини. Такими самими вишитими килимами покривають у свята й столи. Крісла цей бадьорий і міцний народ дає лише старим і хворим.

Дорогий посуд використовують лише у святкові дні. Повсякденне столове начиння зазвичай глиняне та дерев'яне, у багатих – олов'яне.

Що, на вашу думку, сподобалося, а що не сподобалося італійському мандрівнику у швейцарському місті Цюриху?

Розгляньте репродукцію картини. Чим селянське весілля в Нідерландах було схоже на весільне застілля тогочасних українців?

Пітер Брейгель Старший. Селянське весілля. 1568 р.

3. Їжа та напої. У XVI–XVII ст. їжа основної маси населення Європи залишалася досить одноманітною. Основу раціону складали зернові – пшениця, жито, ячмінь, просо. До продуктів масового вжитку належали також боби, горох, сочевиця. М'яса – яловичини, баранини, свинини, курятини та дичини – споживали досить багато. Свіже м'ясо коштувало дорого, тому на столі простоліду звичнішою була солонина.

У минуле відходила «манія прянощів»: їх вживали вже не так багато, як у середні віки. З Нового Світу завезли картоплю, що суттєво зменшило загрозу

Розгляньте репродукцію картини. Як ви думаєте, з якою метою пекар трубить у ріг?

Габриель Метсю. Пекар дме у свій ріг. 1660 р.

Розгляньте репродукцію картини. Чому, на вашу думку, художник обрав своїм персонажем водоноса?

Дієго Веласкес. Севільський водонос. 1620 р.

голоду. Тривалий час Європа була істотно обмежена в солодошах. Цукор спочатку вважали лікарським засобом і продавали лише у крамницях аптекарів. У XVI ст. його отримували із цукрової тростини трудомістким і дорогим способом. Тому цукор залишався предметом розкоші, хоча його споживання поступово зростало.

Майже половина року припадала на пісні дні. У цей час наставала черга дарів моря. Свіжа, але особливо копчена, солена й сушена, риба помітно доповнювала та урізноманітнювала стіл.

Дізнайтесь! Чим харчувалася в XVI ст. переважна більшість міських жителів України? Які з вищеназваних продуктів уживали наші пращури, а про які вони навіть не чули?

Водопроводів існувало мало. Використовували талий сніг, річкову та дощову воду. Особливо небезпечно було пити воду з річок, оскільки в них виливали шкідливі відходи фарбувального, дубильного та інших ремесел. Таку воду очищали, пропускаючи через дрібний пісок, а потім продавали. Щодня на вулицях Парижа лунали крики 20 тисяч водоносів, кожен з яких доставляв по 60 відер води у квартири багатоповерхових будинків.

Завдяки Великим географічним відкриттям в Європі з'явилися нові напої – шоколад, чай і кава. Чай з далекого Китаю привезли на початку XVII ст. голландці. Духмяний напій довго залишався привілеєм знаті й лише з XVIII ст. увійшов у широкий вжиток. Особливо до вподоби припала кава, про яку європейці дізналися в мусульманських країнах.

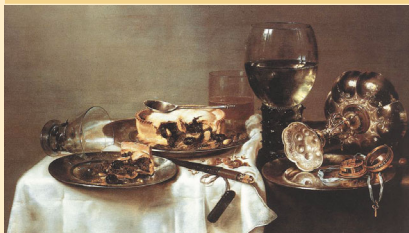
Подумайте! У яких країнах у наш час традиційно п'ють більше кави, а в яких – чаю?

Люди стали звертати увагу не лише на те, чим нагодувати гостей, а й як подати страви, як поводитися за столом. Мета пишного застілля – не лише дати гостям можливість насолодитися смачно приготовленою їжею та гарно сервірованим столом, а й продемонструвати їм багатство та могутність господарської сім'ї.

Дедалі частіше використовували скляні, фаянсові та кришталеві вази, келихи, різноманітні блюда, тарілки, салатниці, цукерниці. Їм намагалися надати якомога гарнішого вигляду. Готуючись до бенкету, піклувалися про оздоблення зали. Стіни завішували гобеленами та гірляндами з квітів, на видному місці ставили шафу з «парадним» посудом. За столами зазвичай сідали попарно – дама з кавалером. Завдання слуг полягало в тому, аби якомога більше здивувати гостей рідкісними витворами кулінарії.

Їжу брали переважно руками, через що використовували багато серветок та упродовж застілля по декілька разів мили руки ароматизованою водою, ллючи її з глечика над спеціальною піалюю. Серед столових приборів головним залишався ніж. Використання столових приборів стало цілком природним наприкінці XVII ст.

Розгляньте репродукцію картини. Як ви вважаєте, чию трапезу зобразив художник: знатної людини чи простолюдина?

Віллем Клас Хеда. Сніданок із чорничним пирогом. 1631 р.

4. Примхи моди. Європейська мода теж відчула на собі вплив географічних відкриттів. Застосовуючи індійські барвники, фарбували тканини в незвичайні кольори. Використання східних пахощів і прянощів відкрило широкі можливості для створення нових парфумів і косметики.

Уже на світанку Нового часу європейські країни встановили між собою більш-менш постійні торговельні та дипломатичні контакти: Європа почала жити єдиним життям. Виникла й загальноєвропейська мода, яку диктували найвпливовіші з політичної точки зору держави. На зламі XV–XVI ст. її законодавцями були італійці. Серед жінок поширився звичай ходити з непокритою головою. Тому вони приділяли велику увагу зачіскам і головним прикрасам – діадемам, вінкам і сіткам. Венеціанські модниці, аби виглядати вищими на зріст та стрункішими, взували цокілі – туфлі-«копитця» на високій платформі.

Розгляньте портрети. Чим різнилися вбрання Лукреції Борджіа та інфанти Ізабелли?

Лоренцо Лотто. Портрет Лукреції Борджіа. Бл. 1510 р.

Алонсо Санчес Коельо. Інфанта (принцеса) Ізабелла. 1579 р.

*Розгляньте портрет.
Опишіть одяг
багатого вельможі.*

*Вільям Ларкін. Річард Секвілл,
Граф Дорсет. 1613 р.*

У XVI ст. провідна роль в європейській політиці перейшла до Іспанії. Моду теж диктували іспанці. Вони створили чоловічий строгий костюм темних тонів із застебнутим наглухо комірцем. За любов до чорного вбрання іспанців у інших країнах презирливо називали «воронами». Щоправда, інколи про колір в одязі знаті можна було лише здогадуватися, так рясно він був оздоблений коштовним камінням, золотою та срібною ниткою. У всій Європі набули популярності короткі іспанські плащі та маленька вузька борідка – еспаньйолка. Взувались іспанці в м'які вузькі туфлі, прикрашені схожими на кігті розрізами, – так звані «вовчі лапи». Голову покривав твердий капелюх з вузькими крисами.

Жіноча іспанська мода на довгі роки подавала світові спідницю на жорсткому металевому каркасі. Убрання доповнювали сережки, каблучки, намиста й ланцюжки, а також віяло із страусинового пір'я та тонкий носовичок, оздоблений вишуканим мереживом. Від часів арабського панування жінки зберегли звичай, виходячи на вулицю, покривати голову

ву темним покривалом. Згодом воно перетворилося на знамениту іспанську мантилью із чорного мережива.

У XVI ст. іспанці стали вирощувати завезену з Нового Світу картоплю. З неї навчились отримувати крохмаль, який здійснив справжній переворот у європейській моді. Підкрохмалений комірець ставав твердим, завдяки чому можна було збільшувати його розміри. Невдовзі він уже нагадував справжні «млинові жорна». Такий комірець тісно обхоплював ший, тому голову доводилося тримати високо підведеною. Ця постава цілком відповідала образу гордого аристократа-іспанця.

Ціна готового комірця була дуже високою. Аби під час трапези не забруднити та не зіпсувати дорогу річ, наприкінці XVI ст. згадали про давній винахід античності – виделку. Відтоді серед знаті стало непристойним їсти руками.

Пригадайте! Який вигляд мали модні дами в XVI ст. в Україні?

Із XVII ст. центр моди перемістився до Франції. Французи зробили вбрання вишуканішим і яскравішим, рясно прикрасили його коштовностями. Водночас набув популярності голландський стиль – капелюх з високою тулією та відкладний комірець.

У XVI ст. навчились плести панчохи. Кишень ще не придумали, тому всі дрібнички тримали в гаманці, прикріпленому ланцюжком до пояса. Ознакою заможності був одяг, оздоблений хутром. Із XVII ст. серед знаті поширився звичай спати в нічних сорочках, у XVIII ст. спідню білизну носили вже майже всі верстви населення. Лише відтоді стали відступати захворювання шкіри.

Одяг простих людей не був такий розкішний. Біднота носила одяг із грубого полотна, вигляд якої мало змінювався з плином часу.

Чимало кравців, шевців і капелюшників заробляли на хліб завдяки забаганкам моди. Зміна фасонів щоразу давала новий поштовх розвитку виробництва й торгівлі.

1. Схарактеризуйте становище жінок і дітей у країнах Західної Європи в XVI–XVIII ст.
2. Як змінився, порівняно із середньовіччям, внутрішній вигляд житла? Чи можна вважати комфортними оселі європейців Раннього Нового часу?
3. Як вплинули Великі географічні відкриття на харчування європейців?
4. Чому цукор у Європі був предметом розкоші?
5. Який був стан гігієни і як це позначалося на здоров'ї тогочасних людей?
6. Що нового в європейській моді з'явилося завдяки географічним відкриттям?
7. Чому в XVI ст. законодавицею моди стала Іспанія та як виглядало вбрання іспанців?

1. На стрічці часу позначте, які країни були законодавицями моди в певні періоди.
2. У зошитах заповніть таблицю «Найважливіші нововведення Раннього Нового часу в повсякденне життя європейця».

Одяг	Предмети вжитку (зокрема, посуд)	Житло й меблі	Продукти харчування та напої

3. Виконайте онлайн-вправу «Повсякдення життя у країнах Західної Європи Раннього Нового часу»:

<https://cutt.ly/TgNX8QX>

Робота у групах. Уявіть, що вас запросили на бенкет до знатної особи XVI ст. Складіть розповідь про те, чим вас пригощали та опишіть поведінку гостей за столом (1-ша група). Перегляньте відео «Шлюб і сім'я». Уявіть, що ви живете в XVI ст. Складіть розповідь про життя своєї родини (2-га група).

<https://cutt.ly/BgMoFhE>
(тривалість 02 хв 08 с)

Запам'ятайте дати й зауважте, які події відбувалися у світі та на теренах України водночас.

У світі		В Україні	
1492	перша експедиція Христофора Колумба, відкриття Америки	1489	перша згадка про українських козаків у писемних джерелах
1498	відкриття флотилією Васко да Гама морського шляху з Європи до Індії	Кінець XVст.	зародження та початок формування нового суспільного стану – козацтва
1519–1522	перша навколосвітня подорож під проводом Фернана Магеллана		

Узагальніть вивчений матеріал розділу та за допомогою тестових завдань перевірте, як ви його засвоїли.

<https://cutt.ly/1kTY9bt>

ВИСОКЕ ВІДРОДЖЕННЯ. РЕФОРМАЦІЯ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ

§5 ДОБА ВІДРОДЖЕННЯ

Пригадайте! Що ви знаєте про гуманістів з історії середніх віків?

1. Гуманізм як інтелектуальний рух доби Відродження. На зламі XIV–XV ст. в Італії зародилася нова культура, яку згодом назвали **Відродженням** (фр. – *Ренесанс*). Вона сформувалася на основі **гуманізму** – світогляду, прихильники якого ставили в центр світу людину. Вони вважали свій час, коли почала відроджуватися античність, періодом піднесення культури після «тисячолітнього занепаду» середньовіччя.

Новий ідеал людини не випадково виник саме в Італії. Тут панував вільний дух купецьких республік, порядки у квітучих містах-державках були демократичніші, ніж у країнах з монархічною формою правління. Головну роль у житті Венеції, Флоренції та інших міст-держав відігравали купці, банкіри та підприємці. Вони мали блискучу освіту, знали мови й зазвичай виконували відповідальні дипломатичні доручення. З них формувалися виборні органи міського самоврядування, а суперництво в боротьбі за владу вимагало здатності до енергійних дій, красномовства, лідерських якостей. Усе це сприяло появі нової людини – життестійкої, заповзятливої, сміливої та рішучої.

Подумайте! Як антична культура вплинула на культуру Відродження?

Творцями нового розуміння сенсу й цінностей життя були гуманісти. На протигагу традиційному для середньовіччя приниженню людини вони вважали її найвищою цінністю і центром Всесвіту.

Особливості гуманістичного світогляду

Найбільшою цінністю вважалася людина

Особлива увага приділялася вихованню та освіті

Людина цінувалася за особисті досягнення, а не за багатство чи родовитість

XV ст. 3 «Життя Вітторіно да Фельтре» Франческо Кастільоне

Упродовж восьми років я був у школі Вітторіно й навчався в нього звичаїв і наук. Своїм працелюбством і старанністю Вітторіно здобув велику популярність як добра людина й найкращий наставник. 22 роки він працював у Мантуї, виховуючи дітей правителя та інших юнаків. Бідних хлопців, яких Вітторіно вважав здібними до навчання, він утримував за власний кошт, надавав їм притулок, допомагав книжками, харчами, одягом.

Він ніколи не сідав до вогню, навіть у дуже холодну зиму, і казав, що зігріватися краще фізичними вправами, ніж біля вогнища. Тому юнакам, які в нього навчалися, він наказував щодня грати з м'ячем, бігати, стрибати. Він казав, що це дуже сприяє не лише тренуванню тіла та укріпленню здоров'я, а й загострює розум.

Його учнів ніколи не били або били рідко, а тих, хто нехтував читанням, карали так: їх змушували продовжувати заняття тоді, коли інші отримували дозвіл погуляти чи розважитися. Якщо ж Вітторіно несподівано виявляв серед учнів брехуна, злодія, задирку чи непристойного у словах і справах, тоді ніхто не міг врятувати винуватця від покарання. З його школи виходила найкраща й найосвіченіша молодь, яка стікалася до нього з усіх областей Італії.

1. На якій підставі автор стверджує, що Вітторіно да Фельтре – добра людина й найкращий учитель? 2. Які дії наставника могли стати зразком для його учнів? 3. Чому в цю школу приїжджали вчитися з усієї Італії?

Гуманісти походили з різних верств населення – купецтва, знатних родин, міського середовища. Відрізнялися вони й родом занять. Серед них були переписувачі книг і бібліотекарі, вчителі та університетські професори, богослови й політики, високі посадовці й митці.

Першим представником Відродження вважають зачинателя ренесансної літератури поета **Франческо Петрарку** (1304–1374). Його уславила «Книга пісень» – збірка віршів про кохання до прекрасної Лаури. У віршах Петрарка возвеличив людську красу, порівнюючи її з усім прекрасним на землі й на небі. Сучасники високо цінували талант і творчість Петрарки. Заради нього відродили давно забуту античну традицію: на Капітолійському пагорбі в Римі Петрарку увінчали лавровим вінком.

Франческо Петрарка

XIII ст. 3 праці Петрарки «Про засоби проти всілякої долі»

Чи мало маємо причин для радості? Ми маємо розум, пам'ять, передбачення, красномовство. Деякі тварини сильніші за людину, деякі – спритніші, деякі мають гостріший слух, зір, нюх. Але немає серед них такої, яка перевершила б людину гідністю. Тільки людина має розум, мову, сльози, сміх.

Так багато тварин у небі, на землі, у морях, які призначені тільки для нашої користі й підпорядковані тільки нашому розуму, нашій владі! Зрештою, кожній людській душі

Господь дав ангела-охоронця. Це ще раз доводить, якою великою є гідність людини. Так! Серед усіх Божих творінь людина вирізняється красою та винятковою величчю!

Які якості людини гуманіст цінував найбільше та про що це свідчить?

Санті ді Тіто. Нікколо Макіавеллі. XVI ст.

Гуманістів XVI ст. цікавили й закони розвитку держави. Видатним істориком і політиком був автор знаменитого трактату «Державець» флорентієць **Нікколо Макіавеллі** (1469–1527). Він неодноразово повторював, що його найулюбленішим заняттям є «розмірковувати про державне мистецтво» – політику. Палкий патріот своєї батьківщини, Макіавеллі жив у добу, коли Італія залишалася роздробленою і через це неодноразово потерпала від грабіжницьких вторгнень чужоземних армій. Вважаючи, що головною перешкодою до об'єднання була корислива політика папства, Макіавеллі вчив, що в таких умовах урятувати країну й створити єдину міцну Італію здатен лише сильний правитель, і задля досягнення великої мети він може діяти нечесно, підступно та безжалю.

Вважають, що, вихваляючи негативні якості правителів, Макіавеллі звільнив політику від моралі. Виникло навіть поняття «макіавеллізм» – політична безпринципність. Насправді ж, Макіавеллі перший сказав, що політика є самостійною сферою діяльності зі своїми власними законами й принципами. Її важко суміщати з поняттями моралі, а гучними моральними гаслами політики нерідко лише прикривають непривабливі цілі. Макіавеллі мріяв про єдину Італію й окреслив шляхи та засоби для досягнення цієї мети.

Подумайте!

Прокоментуйте думку Макіавеллі, що заради досягнення великої мети політик може діяти підступно й безжалю.

2. Гуманізм за межами Італії. Із середини XVI ст. нова культура виходить за межі Італії та починає розвиватися в інших європейських країнах –

Ганс Гольбейн Молодший.
Еразм Роттердамський.
1523 р.

Німеччині, Франції, Англії, Нідерландах, Іспанії. За Альпами, на теренах колишнього «варварського світу», сліди римської давнини були не такі глибокі, як в Італії. Тут гуманісти, подібно до італійців, теж захоплювалися античністю, але вони значно більше уваги приділяли власному минулому – історії германських народів і середньовіччю загалом. Повсюди існували університети – осередки наукових знань. Винайдення книгодрукування зробило головним джерелом знань книжку й тим сприяло успішному поширенню ідей гуманізму.

Справжнім лідером гуманістів на початку XVI ст. став **Еразм Роттердамський** (1469–1536).

Син голландського священника, Еразм (справжнє ім'я – Герхард Герхардс), народився в Роттер-

дамі. Він рано втратив батьків і був змушений самотужки торувати собі дорогу в житті. Після закінчення школи Еразм став ченцем, однак згодом залишив монастир задля навчання в університеті. Монархи різних країн Європи запрошували його до себе на службу, але всім їм Еразм відмовив, не бажаючи втрачати свою незалежність. Він вважав, що не належить якомусь одному народу, і називав себе «громадянином світу». І справді, Еразм жив, навчався і писав свої твори в багатьох країнах Європи. Особливої популярності набув його твір «Похвала Глупоті».

«Похвала Глупоті» – сатира, написана у формі бесіди із читачем. Глупота йде по світу в супроводі своїх супутників – Лінощів, Лестощів, Божевілья, Зажерливості та Непробудного сну. «За допомогою цих вірних союзників, – каже Глупота, – я підпорядковую собі весь рід людський і віддаю накази навіть імператорам». Стріли сатири Еразма цілили насамперед у верхівку суспільства, проте він не щадив і простих людей, серед яких теж траплялося чимало нерозумних. Еразм став визнаним головою інтернаціонального гуманістичного братства – так званої «республіки вчених».

3 «Похвали Глупоті» Еразма Роттердамського

ГЛУПОТА ГОВОРІТЬ:

Хоч би скільки було слухачів, але тільки-но з'явлюсь перед їхні очі, негайно опановує всіх якась небувала радість, усі раптом стають дуже веселими та вітають мене гучним і щасливим сміхом.

Я чиню, нарешті, за відомим народним прислів'ям, яке стверджує: «Сам себе хвалить той, кого ніхто не хвалить».

З якого боку не поглянь, я найбільше схожа на саму себе. Тому ніхто не в змозі мене приховати, навіть ті, що найретельніше добирають собі личину й титул мудреця.

Війна – основа й джерело всіх славетних подвигів. А тим часом, що може бути безглуздіше за неї (якщо немає для того поважних причин)? Адже війна приносить обом супротивникам більше шкоди, ніж зиску.

Тепер про мистецтво. Жадоба слави, і тільки вона, спонукає розум людей вигадувати й множити стільки мистецтв і наук! Скільки клопотів, скільки впертої праці витрачають дурні люди, щоб зажити нікчемної поваги, за яку нічого немає безглуздішого.

Глупота тримається на пристрастях, а мудрість – на розумі. За цими ознаками їх і розрізняють.

Найдалі від щастя перебувають ті смертні, які багато мудрують... Отож найщасливіші ті з людей, які найбільше схожі поведінкою та розумом своїм на тварин та їхньої Глупоти й не прагнуть нічого понад міру.

Я з великим задоволенням переходжу нині до королів і придворних вельмож, бо вони виявляють до мене прихильність відверто, з прямою, гідною шляхетних людей. Їхнє життя було б найсумнішим і найнещаснішим, якби в них була хоч краплина здорового глузду. Справді-бо, хто став би домагатися влади нещирою клятвою та вбивствами, якби міг попередньо збагнути, яку тяжку ношу звалить собі на плечі, коли стане можновладцем.

Чому Еразм обрав саме вищеназваних супутників Глупоти?

Свій найвідоміший твір Еразм Роттердамський присвятив найкращому другу, англійському гуманісту **Томасу Мору**.

Дізнайтеся з додаткових джерел, кого вважають автором цієї картини.

Ідеальне місто. XV–XVI ст.

Томас Мор був людиною винятково порядною, справедливою та шанованою. Спостерігаючи за стражданнями народу, він написав свою знамениту «Утопію». Розповідь ведеться від імені бувалого мандрівника Гітлодея. Він розповідає про жорстокі порядки в тогочасній Англії і на противагу – про щасливий острів, де немає приватної власності та бідності, усі працюють і живуть у мирі та злагоді. Тут не існує грошей, кожен отримує «все за потребою». Утопійці мешкають великими сім'ями в упоряджених будинках, харчуються разом у громадських їдальнях-палацах. Проте це зовсім не означає примітивного загального зрівняння. Обдарована молодь звільняється від фізичної праці та вивчає науки. Усі інші після шестигодинного робочого дня можуть за бажання навчатися, займатися спортом, розважатися. Утопійці переконані, що щастя людини полягає в її гармонійному розвитку, а також у розумному поєднанні праці та відпочинку. Державою управляють шановані вчені, а знаком їхньої влади замість корони слугує пучок колосся.

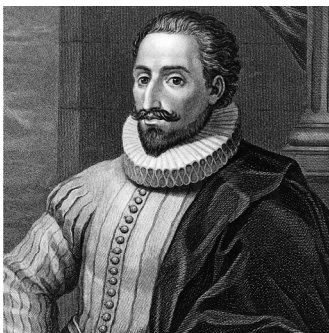
«Утопія» мала величезний успіх у читачів. Траплялися навіть люди, які вірили в існування щасливої країни й були готові вирушити на її пошуки.

Ганс Гольбейн Молодший.
Томас Мор. 1527 р.

Подумайте!

Чому книжка «Утопія» набула великої популярності серед читачів?

Мігель де Сервантес.
1791 р.

Вершиною іспанської літератури XVI ст. і водночас початком європейської літератури Нового часу стала творчість **Мігеля де Сервантеса** (1547–1616).

Сервантес походив із збіднілого дворянського роду. Не маючи можливості отримати серйозну освіту, Мігель багато читав і набув широких знань. Більшу частину свого буремного життя Сервантес залишався солдатом, а потім став збирачем податків. Не маючи ніякого хисту до цього заняття, бідолаха навіть на деякий час опинився за ґратами. Після звільнення покинув службу й зацікавився літературою.

Роман Сервантеса «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі» одразу приніс автору загальне визнання. Твір був задуманий як пародія на лицарські романи. Його герой, напівзлиднений дворянин Алонсо Кохано, живе в сільській глухомані, безперервно читає лицарські романи й марить про власні подвиги в душі цих романів. Самотній гідальго робить своїм зброєносцем звичайного селянина Санчо Пансу – людину тямущу й водночас простодушну. Разом вони вирушають на пошуки слави.

Подвиги безстрашного гідальго виглядають безглуздими та кумедними, але він мріє про те, щоб «повсюдно панували дружба, любов і злагода». І поступово на зміну іронії приходить симпатія до Лицаря Сумного Образу, який великодушно захищає слабких і допомагає знедоленим. Сьогодні «Дон Кіхот» – друга після Біблії книжка за кількістю мов, якими її перекладено.

Пам'ятник Дон Кіхоту та Санчо Пансі в Мадриді

Подумайте!

Чому образ Дон Кіхота приваблює людей у різних країнах світу вже майже п'ять століть?

3. Високе Відродження. Наприкінці XV – у першій третині XVI ст. відбувся небачений злет літератури, живопису, архітектури. Завдяки цьому зазначений період отримав назву **Високе Відродження**. Він дав світові новий тип творчої людини – особистість, обдаровану численними талантами, сильну духом, оригінального мислителя та митця. Цих творців нащадки не випадково порівнювали з давньогрецькими титанами, які не побоялися вступити в суперництво з олімпійськими богами.

В історії людства нелегко відшукати ще одну таку геніальну людину, як **Леона́рдо да Вінчі** (1452–1519).

Леонардо мав добру вдачу, був напрочуд вродливим і сильним – міг голіруч гнути підкови й перевершував усіх у фехтуванні та плаванні. Його інтереси не знали меж. Він залишив 14 томів рукописів, на сторінках яких збереглися малюнки численних винаходів: проекти підводного човна, гелікоптера, парашута, розвідних мостів, кулемета, танка, плавильних печей, автоматичного ткацького верстата тощо. Усі вони набагато випередили свій час.

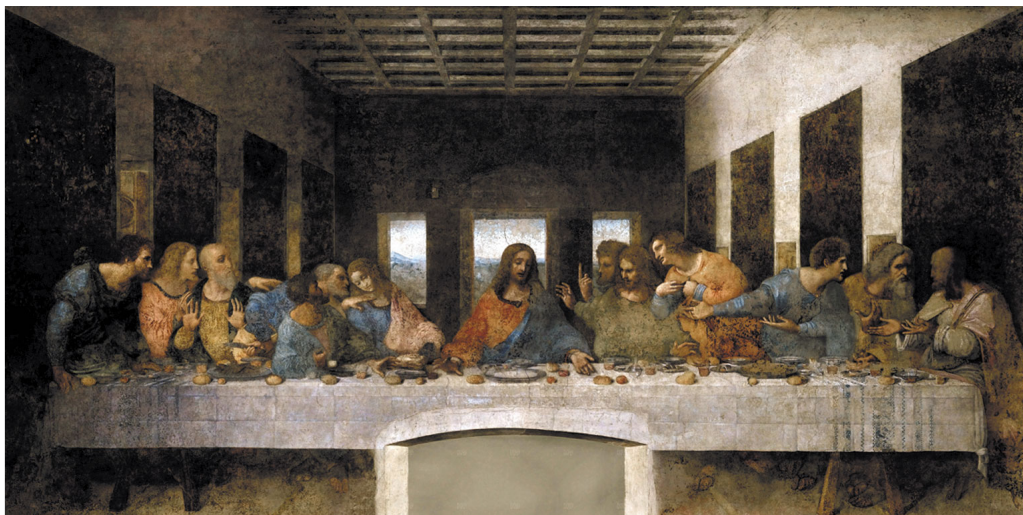
Леонардо да Вінчі.
Автопортрет. Бл. 1505р.

Леонардо народився в невеликому місті Вінчі поблизу Флоренції. Помітивши неабиякі здібності хлопчика до малювання, батько віддав його навчатися до флорентійського художника Андрéа Веррòккьо. Через шість років учитель доручив Леонардо написати на своїй картині ангела. За свідченням сучасників, побачивши постать, яку зобразив юнак, учитель зрозумів, як учень перевершив його, і з того часу не брав пензля до рук.

ПОДРОБИЦІ

Леонардо не мав університетської освіти, проте це не завадило йому стати справжнім зразком усебічно розвиненої людини. Він захоплювався математикою, фізикою, анатомією та ботанікою, був конструктором, поетом, музикантом і мислителем, а свої енциклопедичні знання отримав завдяки нестримному потягу до знань і безмежному працелюбству. Усе свідоме життя Леонардо спав по 15 хвилин кожні чотири години, тобто значно менше, ніж звичайні люди. Першочергове значення Леонардо надавав досвіду, вважав його головним джерелом знань про людину та світ.

Найголовнішим з усіх занять для Леонардо завжди залишався живопис. Один з найкращих творів митця – фреска «Таємна вечеря», написана на біблійний сюжет в одному з міланських монастирів. Христос прощається зі своїми учнями, він знає про зраду Іуди й свої майбутні муки. Зображено драматичний момент трапези, коли Христос вимовив фатальні слова: «Один з вас зрадить мене». Вони викликають в апостолів бурхливі почуття – відчай, переляк, подив, гнів. Дехто обурено схоплюється з місця. Аби не створювати враження штовханини, художник об'єднав персонажів у чотири групи по три постаті в кожній і розмістив їх ліворуч і праворуч від Христа. Леонардо відмовився від традиційного зображення Іуди з іншого боку стола, але зрадника легко впізнати: він відкинувся назад, стискаючи в руці гаманець із платою за зрадництво.

Леонардо да Вінчі. Таємна вечеря. 1495–1497 рр.

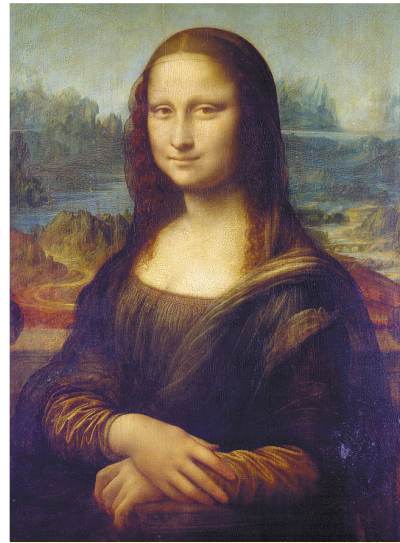
Леонардо створив низку чудових портретів, найуспішнішими з яких є зображення Чічіллі Галерані («Дама з горностая») і Мони Лізи («Джоконда»). На цих картинах художник блискуче передав сяйво очей, загадкову усмішку й характер своїх персонажів (див. с. 43).

Дізнайтесь! У яких музеях зберігаються ці полотна Леонардо да Вінчі?

Видатною постаттю Високого Відродження був **Мікеланджело Буонарроті** (1475–1564) – автор неперевершених творів скульптури, живопису, архітектури та поезії. Навчаючись у Флоренції при дворі Лоренцо Медічі, він відкрив для себе красу античного мистецтва й отримав можливість спілкуватися

Леонардо да Вінчі. Дама з горностаєм. 1485–1490 рр.

Леонардо да Вінчі. Мона Ліза (Джоконда). 1503–1506 рр.

з відомими гуманістами. У двадцятирічному віці Мікеланджело відвідав Рим і створив там одну зі своїх найвидатніших скульптур – «П'ету» («Оплакування Христа»).

Скульптура викликала захоплення в римлян, але ніхто з них не знав Мікеланджело. Знавці сперечалися, хто є автором цього прекрасного твору, і називали імена уславлених римських скульпторів. Тоді Мікеланджело вночі прийшов до церкви, де було виставлено «П'ету», і висік на ній амбітний надпис: «Мікеланджело Буонарроті, флорентієць, виконав».

ПОДРОБИЦІ

Мікеланджело Буонарроті.
П'ета. Кін. XV ст.

Мікеланджело Буонарроті.
Саркофag Джуліано Медічі. XVI ст.

Дізнайтесь! Де зараз зберігається «П'ета» Мікеланджело?

Так до Мікеланджело прийшла слава. Повернувшись до Флоренції, він зробив колосальну (5,5 м заввишки) мармурову статую Давида – молодого пастуха, який, за біблійною легендою, переміг велетня Голіафа. Попередні митці трактували перемогу юного Давида над грубою силою як результат Божої допомоги, а тому зображували його невеликим і слабким. Мікеланджело створив зовсім іншого Давида – сильного атлета, чия перемога є його власною заслугою. У Мікеланджело Давид утілює безмежну могутність людини. Флорентійці помістили скульптуру перед будинком уряду республіки.

Мікеланджело вважав себе лише скульптором, але це не завадило йому, справжньому титану Відродження, бути великим художником та архітектором. Його головна живописна робота – розпис плафону (стелі) Сикстинської капели в Римі. Тут яскраво виявився характер художнього дару Мікеланджело: його приваблювали не тихі й спокійні сюжети, а створення бунтівних і героїчних образів.

За чотири роки Мікеланджело один розписав стелю площею близько 600 квадратних метрів! У 300 постатях він зобразив історію людства – від перших днів Творіння до Всесвітнього потопу. Мікеланджело працював без помічників, у дуже складних умовах: при поганому освітленні, лежачи на спині на спеціально виготовленому помості. Розпис замовив Папа Юлій II, який постійно хотів усе бачити й дуже заважав художнику працювати. Урешті-решт під час чергового візиту докучливого Папи роздратований Мікеланджело скинув на нього дошки зі свого помосту. Відтоді художник отримав спокій.

Справжніми шедеврами стали зведені Мікеланджело гробниці Папи Юлія II в Римі та родини Медічі у Флоренції. Геній великого митця втілювався в соборі Святого Петра в Римі. Він завершив цю будову, що розпочав інший архітектор, і увінчав її грандіозним, піднесеним угору куполом, який ізсередини здається легким і пронизаним світлом. Прекрасний купол Мікеланджело височіє над Вічним містом як гідний пам'ятник його творцю.

XVI ст. Зі спогадів друга Мікеланджело, Антоніо Кандіві

Розписуючи Сикстинську капелу, Мікеланджело так привчив свої очі дивитися вгору на склепіння, що потім, коли роботу закінчив і почав тримати голову прямо, майже нічого не бачив і, коли йому доводилося читати листи та папери, мусив тримати їх високо над головою. Потроху він знову звикав читати, дивлячись прямо перед собою або вниз. Ця обставина свідчить, з якою... старанністю Мікеланджело працював над розписом капели.

Як Антоніо Кандіві описує старанність Мікеланджело під час розпису Сикстинської капели?

Світлим генієм Відродження називають **Рафаеля Сántі** (1483–1520). Його творчість – це зразок піднесеної краси, досконалості й гармонії. Син художника з міста Урбіно, Рафаель з дитинства жив в атмосфері живопису. Зовнішня краса, доброта й ніжність характеру поєднувалися в ньому з величезною працездатністю.

Найулюбленішим образом майстра була Мадонна – втілення материнської відданості й любові. Вершиною творчості стала «Сикстинська Мадонна» – зображення прекрасної молодої жінки з немовлям на руках. Сповнена скорботи Марія передчуває трагічну долю своєї дитини та все ж несе людям сина як спокутну жертву.

Розгляньте репродукцію картини. Яке враження вона на вас справила? Що вам сподобалося і чому?

Рафаель Санті. Сикстинська Мадонна. 1515–1519 рр.

Дізнайтесь! У якому музеї зберігається «Сикстинська Мадонна» Рафаеля Санті?

Талант Рафаеля виявився рано, і Папа запросив його розписати парадні зали (станції) Ватиканського палацу. Одна з фресок цієї серії, на якій зображено давньогрецьких філософів й вчених, отримала назву «Афінська школа». Декому з її персонажів Рафаель надав риси своїх знаменитих сучасників: величний Платон – це Леонардо, глибоко замислений Геракліт – Мікеланджело, а один з учнів – сам Рафаель.

Рафаель Санті. Афінська школа. Фрагмент. 1509–1511 рр.

Рафаель прожив лише 37 років, але встиг зробити так багато й залишив такі неперевершені шедеври, що його самого називають Божественним, а період, коли він жив і працював, – добою Рафаеля.

4. Північне Відродження. Коли ми говоримо про Північне Відродження, то маємо на увазі мистецтво країн Північної Європи, яке склалося під впливом Італії.

Особливості Північного Відродження

Пізніший, ніж в Італії, розквіт

Потужний вплив середньовічної та готичної культури

Уявлення про людину лише як частку Всесвіту, а не його центр

Більша увага митців до оточуючого світу: природи, житла людини та результатів її праці

Зв'язок з народним мистецтвом

Найяскравішим представником мистецтва Німеччини був **Альбрехт Дюрер** (1471–1528). Він народився в сім'ї ювеліра й навчався батьківського ремесла, поки потяг до живопису не змусив юнака порушити сімейну традицію.

Дюрер став визнаним майстром друкованої гравюри — відбитка з малюнка, нанесеного на дерев'яну або мідну дошку та розмноженого за допомогою друкарського преса. Славу йому принесли картини, присвячені релігійним сюжетам, а також портрети сучасників.

Різномічно обдарована людина, Дюрер складав вірші та написав декілька книжок про секрети живописної майстерності. Подібно до італійських художників, він був переконаний у високому призначенні свого мистецтва, усвідомлював себе «князем живописців», як його називали на батьківщині. Доказом того є його автопортрети — зображення людини, яка впевнена у своєму таланті.

Дух тривожного, суперечливого XVI ст. відобразив один з найнезвичайніших художників — нідерландець **Ієронім Босх** (1450–1516). Його картини, наповнені фантастичними постатями, небаченими рослинами, дивними тваринами, нагадують ребус,

Альбрехт Дюрер.
Автопортрет в образі
Христа. 1500 р.

Розгляньте репродукцію картини. Як художник утілює прислів'я: «Світ — це віз сіна, кожний тягне з нього, скільки може»?

Ієронім Босх. Віз сіна.
1500–1502 рр.

який потрібно розгадати, щоб зрозуміти прихований сенс твору. Часом вибір сюжету для картини Босху підказувало старовинне народне прислів'я. Усі твори Босха сповнені тривоги за людство, яке загрузло у гріхах. Водночас у нідерландському мистецтві розвивалася і зовсім інша живописна манера – натуралістична. Її представники зберігали вірність натурі, тобто точно передавали портретну схожість, деталі побуту та одягу.

Подумайте! Чим творчість Босха може привабити нашого сучасника?

Популярність мали картини зі сценами з життя простолюду, а також пейзажі. Ці нові теми знайшли відображення у творчості **Пітера Брейгеля Старшого** (1525–1569), прозваного Мужичьким за доскональне знання народних обрядів, звичаїв, прислів'їв. Вони становили сюжетну основу його картин, героями яких були звичайні нідерландці у свята й будні.

Одна з картин Брейгеля має назву «Нідерландські прислів'я». Це своєрідна енциклопедія нідерландського фольклору. На полотні представлено сюжети 119 народних прислів'їв, байок, приказок. Персонажі Брейгеля намагаються сісти між двох стільців, б'ються головою об стіну, накривають млинцями дах, кидають гроші на вітер і роблять інші нісенітниці. Усі вони безглуздо й даремно витрачають сили й кошти. Художник зобразив дурість як повсякденну звичку. Здається, цілий світ перевернувся догори ногами.

Розгляньте репродукцію картини. Сюжети яких народних прислів'їв ви змогли роздивитися?

Пітер Брейгель Старший. Нідерландські прислів'я. 1559 р.

Для Брейгеля людина є невід'ємною частиною природи, але художник не ідеалізує своїх селян. Навпаки – вони незграбні, а часом потворні, не знають піднесених почуттів, але дуже шанують звичайні речі: чисте затишне житло, тепле вогнище, пісню, але смачну їжу. Брейгель умів зображувати звичайні речі як чудо.

Визнаним майстром портрета був **Ганс Гольбейн Молодший** (1497–1543), діяльність якого минала переважно за межами Німеччини – у Швейцарії та Англії. Деякий час він був придворним живописцем англійського короля Генріха VIII. Живучи в Лондоні, Гольбейн створив цілу галерею портретних шедеврів, зокрема – портретів гуманістів, з якими особисто дружив – Еразма Роттердамського, Томаса Мора тощо. Художник зміг точно передати своєрідність характеру своїх персонажів, зазвичай осіб непересічних.

ПОДРОБИЦІ

Твори європейських майстрів доби Відродження є справжньою скарбницею світового мистецтва.

1. Яку людину гуманісти вважали своїм ідеалом? Чим їхнє ставлення до неї відрізнялося від середньовічного?
2. Чому батьківщиною нової культури стала саме Італія?
3. Схарактеризуйте головні політичні ідеї Нікколо Макіавеллі.
4. Які нові проблеми порушували у своїй творчості гуманісти за межами Італії?
5. Що дає змогу називати митців доби Високого Відродження титанами?
6. Які нові риси втілили в собі герої картин художників доби Відродження? Чим пояснюється особлива популярність портретного живопису?
7. Чим відрізнялося Північне Відродження від італійського? У яких країнах воно розквітло найяскравіше?

1. У зошитах заповніть таблицю **«Видатні діячі гуманізму»**.

Гуманісти	Їхні твори	Основні ідеї

2. Виконайте онлайн-вправу «Творці доби Відродження»:

<https://cutt.ly/tgNCtTH>

1. Візьміть участь у руханці **«Броунівський рух»**. Шість учнів розподіляють ролі видатних митців: Рафаеля Санті, Мікеланджело Буанарроті, Леонардо да Вінчі, Альбрехта Дюрера, Ієроніма Босха, Пітера Брейгеля Старшого. Ці учні отримують листівки з іменами художників і на окремих аркушах записують назви їхніх творів (кожен твір на окремому аркуші), складають їх на столі у вчителя написом униз і підходять до дошки. Їхні «шанувальники» – інші учні – підходять за чергою до столу, беруть по одному аркушу, читають назву твору й шукають його автора серед «митців». Якщо знайшли правильно – стають поряд. Якщо помилилися – сідають на місце. Отже, кожен «художник» набирає команду «шанувальників». «Митці» дякують «шанувальникам» і, якщо є час, розповідають про «свої» твори.
2. Перегляньте відео «Одна історія. За що Леонардо да Вінчі здобув світове визнання». Обговоріть у загальному колі, чому видатного митця називають титаном доби Відродження.

<https://cutt.ly/4gNCflw>
(тривалість 05 хв 55 с)

Подумайте! Яким терміном можна об'єднати слова у хмаринці?

№1. Католицька церква напередодні Реформації. За довгі століття свого існування католицька церква накопичила величезні багатства й зосередила у своїх руках чимало землі. З усієї католицької Європи стікався до Риму нескінченний потік золота. Навіть в істинних вірян викликали розчарування та обурення жадоба пап і кардиналів і розкіш, якою вони себе оточували. Їхнє реальне життя йшло врозріз із закликами церкви до невибагливості та утримання від надмірностей і було надто далеке від ідеалів раннього християнства. Наплив до Риму прочан, широкий продаж їм реліквій, лихварські операції постійно поповнювали папську скарбницю.

Подумайте! Виплата десятої частини від прибутків є характерною лише для католицької церкви чи для православної також?

На зламі XV–XVI ст. невдоволення папами та їхнім оточенням стало загальним, а звинувачення на адресу Риму звучали дедалі частіше й сміливіше. Вони лунали з різних верств суспільства, кожна з яких мала свої претензії до пап. Королі та дворянство зазіхали на незліченні володіння церкви й виступали за **секуляризацію** – передачу церковних земель у власність світської влади. Розважливе й ощадливе бюргерство, а також підприємці нового типу вважали, що численні релігійні свята й пишні обряди коштують їм надто дорого. Вони вимагали їхнього спрощення й «дешевої церкви», аби якомога більше грошей залишити у власних кишенях.

Багатьох не влаштовувало існування церковної ієрархії та чернецтва, вшанування ікон і мощів. Особливі нарікання викликало богослужіння латиною, адже для основної маси європейців вона залишалася незрозумілою. Водночас в умовах поширення освіти зростала кількість письменних людей. Вони висували вимогу вести богослужіння національними мовами й перекласти ними Святе Письмо.

Дізнайтесь! Якою мовою велося богослужіння в той час у православних церквах України?

Стверджуючи, що право розпоряджатися благодаттю надано церкві самим Богом, римські папи, як її «хранителі», поклали на себе також обов'язок відпускати гріхи. Вони широко розгорнули торгівлю спеціальними грамотами – **індульгенціями** (з лат. – *милість, прощення*). За певну суму індульгенції звільняли від читання молитов, дотримання посту чи здійснення паломництва у вигляді каяття за гріхи, забезпечували їхнє повне або часткове відпущення. Безсоромний продаж індульгенцій викликав обурення ширих вірян-католиків.

На початку XVI ст. невдоволення церквою та непомірними зазіханнями пап невпинно зростало. У Європі назрівала **Реформація** (з лат. – *перетворення, перебудова*) – широкий рух за реформу й оновлення католицької церкви. Почалася вона в Німеччині.

- **2. Мартін Лютер і народження протестантизму.** У розділеній на десятки дрібних держав Німеччині не існувало міцної королівської влади, здатної захистити її від церковників. Із роз'єднаної Німеччини до папських скринь регулярно перетікали величезні суми грошей. Безліч папських продавців індульгенцій наводнили країну. Людиною, з вуст якої прозвучав заклик припинити цинічну торгівлю, став **Мартін Лютер** (1483–1546).

Мартін Лютер народився в Саксонії в сім'ї гірничого майстра. У 18 років здібний юнак вступив до Ерфуртського університету – знаменитого центру гуманістичної освіти. Батько хотів бачити сина юристом, але Лютер обрав іншу долю. Глибока віра привела його до августинського монастиря. Ставши ченцем, Лютер вів дуже аскетичне життя. Одного разу навіть довелося зламати двері келії, за якими виснаженого надмірними молитвами молодого монаха знайшли непритомного на підлозі. Проте незабаром прийшло розчарування в чернцтві. Здійснивши подорож до Рима, Лютер був вражений величезним багатством католицької церкви. Він багато часу приділяв роздумам про служіння Господу, захоплювався працями видатного середньовічного філософа Аврелія Августина.

Лютер полишив монастир і став викладати теологію у Віттенберзькому університеті. Один з його знайомих передрікав Лютеру незвичайне майбутнє: «Він у Церкву внесе великі перетворення».

Лукас Кранах Старший.
Мартін Лютер. Бл. 1532 р.

ПОДРОБИЦІ

31 жовтня 1517 р. Лютер прибив до дверей замкової церкви в місті Віттенберг «95 тез проти індульгенцій». Це були 95 заперечень молодого професора проти права пап прощати грішників, які купували відпущення гріхів. У лічені дні він став відомий у всій Німеччині. Навколо Лютера згуртувалися однодумці. Від критики індульгенцій вони перейшли до засудження папства й католицької церкви загалом.

Над Лютером нависла загроза звинувачення в ересі, проте він непохитно стояв на своєму. У 1520 р. Папа видав буллу про відлучення бунтівника від церкви. Лютер привселюдно спалив її у дворі університету. Це означало остаточний розрив з Римом. Популярність Лютера на батьківщині була надзвичайною. Папський посол повідомляв у Рим: «Дев'ять десятих у Німеччині кричать “Лютер”, а одна десята принаймні – “Смерть римському двору!”».

Подумайте!

Хто і з якою метою міг створити таку карикатуру на Лютера?

Розгляньте карикатуру.
Спробуйте схарактеризувати її зміст.

Лютер – волинка диявола.
Карикатура. 1521 р.

Щоб зробити Біблію доступною кожному, Лютер переклав її німецькою мовою. Пишне, але малозрозуміле звичайним парафіянам богослужіння латиною він запропонував замінити на проповідь рідною мовою. Праці Лютера, написані німецькою, друкували величезними накладками та миттєво розповсюджували всією країною.

Біблія. Переклад
М. Лютера. 1534 р.

*Розгляньте фотоілюстрацію.
Дізнайтеся з додаткових джерел, де встановлено
цей пам'ятник.*

Пам'ятник Мартину Лютеру

Протести на адресу Папи дедалі голосніше лунали всією Німеччиною. Ревний католик імператор Карл V вирішив втрутитись у справу. 1521 р. він викликав Лютера на рейхстаг у місто Вормс. Там «єретику» запропонували зректися своїх поглядів, але Лютер відмовився це зробити. Він не бажав іти проти власної совісті, а свою непохитність висловив у фразі: «На тому стою й не можу інакше».

*Розгляньте гравюру. Який момент засідання рейхстагу,
на вашу думку, на ній зображено?*

Мартін Лютер на рейхстазі у Вормсі. Гравюра. 1557 р.

Основні ідеї Мартіна Лютера

Порятунок душі залежить лише від віри в Бога, і для цього не потрібні посередники – папство й церква

Секуляризація багатств церкви

Розпуск чернечих орденів

Спільні закони для мирян і священників (зокрема, священники могли одружуватися)

Звільнення церкви від ідолопоклонства – ікон і скульптурних зображень

Визнання лише двох церковних таїнств – хрещення та причастя

■ **3. Поширення Реформації.** Імператор, підтримуючи Папу, наполіг на ухваленні рішення про переслідування поборників нової ересі. Реформація вже здобула безліч прибічників. До неї долучилися всі верстви німецького населення – дворянство, бюргерство, селянство. Країною прокотилася хвиля міських повстань, під час яких громили церкви, монастирі, знищували ікони й статуї, нападали на монахів і священників. Почавши з реформи церкви, міська біднота й селянство сподівалися оновити світ і встановити справедливість. Ці ідеї знайшли гарячу підтримку у проповідника **Томаса Мюнцера**. Він був палкий прихильник учення Лютера, але згодом став на радикальні позиції. Шляхи Лютера й діячів народної Реформації повністю розійшлися. Особливо зрозуміло це стало, коли влітку 1524 р. на півдні Німеччини вибухнула Селянська війна.

Кристоффель ван Зіхем.
Томас Мюнцер.
Гравюра. 1608 р.

XVI ст. Із селянської програми «12 статей»

По-перше, наше уклінне прохання і бажання мати право всією громадою обирати собі священника й усувати його.

По-друге, ми згодні давати справедливую зернову десятину, але лише так, як належить. Адже якщо її потрібно давати Богові та його людям, то вона дістається священнику, якщо він звіщає правильне слово Боже. Надалі ми бажаємо, щоб цю десятину збирали наші церковні старости й давали б належне утримання священнику, обраному всією громадою. Малої ж десятини ми не хочемо давати зовсім.

По-третє, досі звичним було вважати нас «власними» людьми. Беручи до уваги, що Христос пролиттям своєї дорогоцінної крові звільнив усіх нас, тому відповідає Письму, аби ми були вільні...

Титульний лист
«12 статей». XVI ст.

По-п'яте, наші пани привласнили всі ліси. Ось наша думка: ліси повинні знову перейти в користування всієї громади.

По-шосте, ми зазнаємо великого обтяження від панщини, яка зростає та збільшується щодня. Ми бажаємо, щоб нас не приневолювали так сильно...

По-десяте, дехто привласнив громадські луки, а також ріллю. Ці землі ми хочемо знову повернути в наше спільне користування.

1. Як у документі відображено ідеї Реформації? 2. Проти порушення яких прав виступали селяни? 3. Як вони пояснювали законність вимоги про повернення їм особистої свободи?

Мюнцер натхненно закликав селян до боротьби, пророкував швидкий кінець «безбожним тиранам» і перехід влади до простого народу. Погано озброєне й неорганізоване селянське військо не могло протистояти важкій

артилерії, кінноті та вимуштруваній піхоті князів. Простих селян безжально винищили. Невдовзі ліквідували й інші осередки опору. Повну підтримку діям князів висловив Лютер. Він писав, що бунтівників потрібно безжально знищувати, інакше вони загублять державу. Із цього моменту Лютер поєднав свою долю з князівською владою.

Подекуди налякане дворянство пішло селянам на поступки, але загалом становище селян погіршилося. Не здійснились і прагнення провести політичні реформи та створити єдину Німеччину. Переможцями в боротьбі вийшли князі. Після придушення селянських повстань у їхніх руках опинилася не тільки доля церкви, а й доля Німеччини загалом.

Розгляньте гравюру. На її основі розкажіть, чим закінчилася Селянська війна.

Кінець Селянської війни. Гравюра. XVI ст.

Подумайте! Чому Лютер підтримав жорстоку розправу з повсталими?

Покінчивши із Селянською війною, князі, прихильники Лютера, продовжили Реформацію. У своїх землях вони очолили церкву й тепер самі вирішували, яку релігію сповідатиме підвладне їм населення. Світські правителі секуляризували церковні землі й привласнили багатства монастирів. Відповідно до вимог Реформації в їхніх володіннях перебудовували шкільну та університетську освіту.

Усе це дуже посилювало владу князів. Занепокоєний імператор Карл V переконав рейхстаг ухвалити рішення про повсюдне відновлення католицького богослужіння. У відповідь п'ять князів і 14 міст висловили свій протест. Із цього моменту прибічників Реформації стали називати протестантами. Так відбулося народження **протестантизму**. (Сьогодні протестантами вважають усіх прихильників Реформації, а національні церкви, які не визнають влади Папи Римського, мають назву «протестантські»).

■ **4. Жан Кальвін.** Хвилі Реформації розійшлися всією Європою. У середині 30-х років XVI ст. її важливим центром стала Швейцарія. На відміну від Німеччини, вона не знала тиску імператорської та князівської влади й значно слабше відчувала вплив католицької церкви. Це дозволило швейцарським реформаторам діяти рішучіше за лютеран.

Розвиток Реформації у Швейцарії пов'язаний з ім'ям **Жана Кальвіна** (1509–1564).

Жан Кальвін народився у Франції в сім'ї юриста. У 14 років вступив до університету, отримав прекрасну гуманітарну й правову освіту. Після того як у Франції почалися жорстокі переслідування прибічників Реформації, Кальвін був змушений залишити батьківщину. На запрошення магістрату Женеви він став проповідником у цьому великому торговельно-банківському місті. Суворий аскет із залізною силою волі, Кальвін був людиною рідкісної працездатності: повне зібрання його творів становить 59 томів.

Жан Кальвін

Основні ідеї Жана Кальвіна

Долю людини заздалегідь визначено Богом

Людина може сподіватися на спасіння, якщо виявляє всі свої здібності

Лінощі – найбільша вада

Зароблене багатство є запорукою майбутнього спасіння душі

Помірність у витратах грошей

Церква не має ієрархії

Усі спільні справи вирішує та провадить громада

У Женеві було різко скорочено кількість святкових днів і встановлено суворий контроль за поведінкою мешканців. Їм заборонялося не лише грати в азартні ігри й танцювати на бенкетах, а й читати розважальну літературу, дивитися вистави, супроводжувати музикою процесії. Особливо суворо наглядали за відвідуванням церковних служб, заохочували доноси сусідів на порушників цього правила.

Учення Кальвіна переконувало в потребі старанно й плідно працювати, націлювало на виховання в людині дисциплінованості, зібраності, вольових якостей. Воно знайшло розуміння і підтримку серед ощадливого бюргерства й ранніх підприємців. Настанови женевського проповідника якнайліпше відповідали духу й вимогам часу – добі зародження капіталізму.

Подумайте!

Яку роль кальвінізм відіграв у тому, що Швейцарія отримала назву «країна банків» і репутацію надійного фінансового партнера?

Не існувало в кальвіністів і зведеного в сан духовенства. Правив службу та читав проповідь пастор, якого обирали із числа людей освічених і красномовних. Кальвіністська церква мала демократичнішу, щодо інших, організацію, і це викликало симпатії до неї простих людей. Частина дворянства, незадоволеного посиленням королівської влади, приваблювало те, що Кальвін визнавав за підданими право на повалення правителя. Ділові кола гідно оцінили ідеали праці, накопичення та ощадливості, закладені в ученні Кальвіна. Усі ці переваги забезпечили кальвінізму безліч прихильників. Поряд з лютеранством він поширився на значні території. До кальвінізму долучилася частина населення Англії, Франції, Нідерландів, Німеччини, Скандинавських країн, Шотландії, Угорщини, Чехії, Польщі. Згодом ті

європейці, кому через релігійні переконання довелося рятуватися від переслідувань влади та емігрувати, перенесли ідеї кальвінізму до Америки.

1. Чому Реформація почалася саме в Німеччині? Чи можна вважати її випадковим явищем, початок якому поклали тези проти індульгенцій?
2. Чому вчення Лютера, яке отримало назву «виправдання вірою», становило загрозу для католицької церкви?
3. Чому особа Лютера та його вчення були надзвичайно популярні в Німеччині?
4. Схарактеризуйте причини та результати Селянської війни в Німеччині.
5. Кого називають протестантами?
6. Які верстви населення та чому підтримали вчення Кальвіна? Які з його настанов не втрачають значення і сьогодні?
7. Що спільного мають вчення Лютера та Кальвіна?

1. Розгляньте карту «Реформація в Європі в XVI ст. Селянська війна в Німеччині» (с. 54). На контурній карті зафарбуйте різними кольорами райони поширення католицизму, лютеранства, кальвінізму.
2. У зошитах заповніть таблицю «Причини Реформації».

Верстви населення	Події та факти, які викликали невдоволення	Пропоновані зміни

3. Візьміть участь у вікторині: виконайте онлайн-вправу «Реформація в Європі»:

<https://cutt.ly/NgNCgNY>

Робота в парах. Підготуйте розповідь про життя, діяльність та основні ідеї Мартіна Лютера (1-ша особа) і Жана Кальвіна (2-га особа). Під час діалогу визначте, чий ідеї вам більше подобаються і чому.

§7 КОНТРРЕФОРМАЦІЯ В ЄВРОПІ

Пригадайте! Назвіть ключові імена, дати та події історії Реформації в Німеччині.

- **1. Орден єзуїтів.** За всю свою довгу історію католицька церква не знала такого глибоко потрясіння, яким стала для неї Реформація. За підтримки правителів католицьких країн папський Рим почав активну боротьбу з «протестантською єрессю». Система заходів, які було спрямовано на припинення та викорінення реформаційних ідей і рухів, отримала назву **Контрреформація**.

Початок наступу на Реформацію ознаменувався відродженням середньовічної інквізиції, у вогнищах якої загинули сотні «протестантських єретиків». Без дозволу інквізиції не можна було надрукувати жодного твору, а «шкідлива» література підлягала спаленню.

Надійним провідником політики Контрреформації в життя стало «Товариство Ісуса», або **орден єзуїтів**, яке заснував у **1534 р. Ігнатій Лойола** (1491–1556). Головне завдання «Товариства Ісуса» – зміцнення католицької церкви в боротьбі з єрессю. На відміну від членів інших чернечих орденів, єзуїти не мали монастирів і жили поряд зі звичайними людьми. Вони могли володіти майном і повністю підпорядковувалися владі Папи, беззаперечно виконували всі його розпорядження. В ордені панувала жорстка сувора дисципліна, очолював його довічно обраний генерал.

Ігнатій Лойола походив зі знатного іспанського роду й в юності вів доволі легковажне життя молодого придворного. Ставши офіцером, колишній паж виявив справжні чудеса хоробрості, але в одній з битв отримав важке поранення, яке надовго прикувало його до ліжка. У замку брата, де Лойола лікувався, не знайшлося жодного з улюблених лицарських романів, що змусило його читати «Життя святих».

Ця книжка справили на Лойолу величезне враження. Він розпочав нове життя: відмовився від розкоші та вступив до університету, де стійко терпів глузування студентів зі своєї «темноти» і поважного віку. Невдовзі Лойола вирішив заснувати новий орден.

Ігнатій Лойола

Документ

1549 р. Із твору Ігнатія Лойоли «Духовні вправи»

Хоча дуже похвально служити Богові із чистої любові, однак потрібно старанно показувати також і страх перед Божественною величчю, і не лише той страх, який ми звемо синовнім, але й той страх, який зветься рабським.

Потрібно, аби віра в Бога була такою великою, що людина, не вагаючись, вирушила б у море на дощці, якщо в неї немає корабля!

Якщо церква стверджує, що те, що нам здається білим, є чорним, – ми повинні негайно визнати це!

Треба відмовитися від нашої власної волі для того, щоб перейнятися Божественною волею, яку висловив начальник... У цьому полягає найвища ступінь покорі: треба не лише хотіти так, як хоче начальник, треба відчувати так само, як він...

Папі потрібно підкорятися без заперечень, навіть заради гріха, і треба вчинити гріх, смертний чи простий, якщо начальник того вимагає в ім'я Господа нашого Ісуса Христа.

Підлеглий повинен дивитися на старшого, як на самого Христа. Він повинен коритися старшому... як палиця, яка підкоряється всьому рухові, як куля з воску, яку можна змінювати й розтягувати в усіх напрямках...

Розкажіть, у чому вбачав істинну службу Богові Ігнатій Лойола.

У боротьбі за душі та уми вірян важливим напрямом діяльності ордену стала освіта. Єзуїтські школи відкривалися по всій Європі. Їхня популярність пояснювалася високою якістю навчання, яке до того ж було безкоштовним. «Воїни Христові» активно займалися і місіонерством. У XVI–XVII ст. вони потрапили в Індію, Японію, Китай, Південну Америку та інші країни, де проповідували католицтво серед місцевого населення. Велику увагу орден приділяв благодійності: він створив мережу лікарень і притулків для людей похилого віку та дітей-сиріт.

Єзуїти вирізнялися освіченістю, вишуканими манерами, здатністю виконувати відповідальні таємні доручення. Вони потрапляли в оточення монархів і в інтересах папства впливали на державну політику. Їхні спритність і вміння підпорядковувати людей своїй волі зробили орден дуже впливовим.

Подумайте!

Які позитивні та негативні риси виховували у членів ордену «Товариство Ісуса»?

2. Тридентський собор. Реформація розколола католицький світ навпіл, але в середині XVI ст. чимало європейців сподівалося, що ситуацію ще можна

Церква єзуїтів у Відні. 1626 р.
Сучасне фото

*Розгляньте гравюру.
Які суспільні групи, на ваш погляд,
було представлено
на Тридентському соборі?*

Тридентський собор. Гравюра.
XVI ст.

виправити. Потрібно лише, щоб у пошуках примирення обидві сторони зробили крок назустріч одна одній. Так думали не лише звичайні віряни, а й частина кардиналів та єпископів. З їхнього середовища дедалі наполегливіше лунали голоси тих, хто закликав святий престол до проведення реформи церкви.

Римські папи довго вагалися, перш ніж погодитися на перетворення. Нарешті в **1545 р.** Папа Павло III скликав у місті Тренто (латинізована назва — Тридент) вселенський **Тридентський собор**, який з перервами засідав до **1563 р.**, тобто 18 років.

Рішенням Тридентського собору було закріплено основні положення католицької віри, які хотіли знищити протестанти:

- непорушність церковної ієрархії, меси та сповіді;
- збереження семи таїнств, поклоніння святим та іконам;
- підтвердження посередницької ролі церкви;
- верховенство влади Папи Римського.

Тридентський собор заклав підвалини для оновлення католицизму та зміцнення церковної дисципліни. Він довів, що розрив із протестантизмом став остаточним.

■ **3. Релігійні війни в Німеччині та Франції.** Католицька церква частково змогла повернути собі вплив на суспільство. Протиборство з протестантами в Європі зростало: масштабне воєнне зіткнення ставало неминучим.

У Німеччині наймасштабнішим релігійним конфліктом стала Селянська війна, що завершилася поразкою протестантів. У 1530–1531 рр. протестантські князі та міста уклали оборонний Шмалькальденський союз. Між союзом та імператором Карлом V спалахнула війна. Низка конфліктів протягом всього XVI ст. зрештою призвела до перемоги протестантських князів.

У першій половині XVI ст. у Францію активно проникали реформаційні ідеї, здебільшого із сусідньої Швейцарії. Найбільшої популярності набув кальвінізм. Французьких кальвіністів називали **гугенóтами** (від нім. «айдгеноссе» – *спів-товариш*). Ними ставали переважно містяни – від заможних бюргерів до дрібних ремісників і торгівців. Кальвіністську віру сповідували також селяни й чимало дворян.

Французький король **Карл IX** (1560–1574) і королева-мати **Катерина Медічі** намагалися дотримуватися політики віротерпимості. Гугенотам дозволялося проводити богослужіння, але тільки за межами міст. Це не задовольняло їх: адже серед гугенотів переважали містяни. Водночас поступка викликала обурення католиків. У такій атмосфері загального занепокоєння сталася підступна різанина мирних гугенотів, які зібралися для спільної молитви в місті Бассі. У відповідь протестанти жорстоко розправлялися з католиками. Почалися **релігійні війни (1562–1598)**, які також називають громадянськими, оскільки в їхньому вогні брат ішов на брата, а син – на батька. Країна поринула у вир насильства.

Задля загального примирення вирішили укласти шлюб між сестрою короля Маргаритою Валуа й лідером гугенотів Генріхом Бурбоном. Для участі у святкуванні весілля до Парижа з'їхалися сотні дворян-гугенотів. Вони й гадки не мали, що після декількох днів урочистостей на них чекає розправа. У ніч на 24 серпня 1572 р., у свято Св. Варфоломія, із дзвіниць усіх паризьких церков пролунав набат – сигнал до дій. Почалося безжальне вбивство неозброєних гугенотів, будинки яких заздалегідь позначили білими хрестами. Різанина продовжувалася декілька днів і перекинулася у провінції. Загалом загинуло близько 30 тисяч осіб, серед яких один з лідерів гугенотів – відважний адмірал Коліні.

Розгляньте репродукцію картини. Із чого можна зрозуміти, що напад на гугенотів стався для них раптово й був абсолютно безжальний?

Франсуа Дюбуа. Варфоломійська ніч. 1572–1584 рр.

У самий розпал релігійних війн новим королем Франції став Генріх III. У столиці спалахнуло повстання. Після смерті короля від руки фанатичного монаха-домініканця законним спадкоємцем престолу став Генріх Бурбон. Він зробив блискучий політичний крок: заявив, що «Париж вартий меси», і прийняв католицизм. Без опору він увійшов до столиці та став королем Франції під іменем Генріха IV (1589–1610). На французькому троні утвердилася династія Бурбонів.

Подумайте!

Поясніть, як ви розумієте вислів «Париж вартий меси». Що означають ці слова? У чому, на вашу думку, полягала мудрість Генріха Бурбона, який прийняв католицизм?

■ **4. Аугсбурзький релігійний мир.** У 1530 р. на рейхстазі в місті Аугсбурзі найближчий соратник Лютера – **Філіпп Меланхтон** (1497–1560) вручив імператору документ, відомий під назвою «Аугсбурзьке віросповідання». У ньому було викладено основи **лютеранства** – найпоширені течії протестантизму, яка заснована на ідеях Лютера. Главою церкви замість Папи ставав князь. Помітно спрощувались обряди: зберігалися тільки два таїнства – хрещення та причастя, а пишна католицька меса замінювалася проповіддю священника. Проповідь посідала центральне місце в церковній службі. Лютеранська церква ставала «дешевою»: відмовлялася від надмірного оздоблення, розкішного вбрання, вшанування ікон і святинь.

Карл V відхилив пропозицію і разом з католицькими князями почав війну проти лютеран. Німеччина розкололася на два ворожі релігійні табори. Виснажлива боротьба закінчилася лише в **1555 р.** підписанням **Аугсбурзького релігійного миру**. Імператор був змушений визнати рівноправність католиків

Розгляньте гравюру. Опишіть зображену подію.

Рейхстаг в Аугсбурзі. Гравюра. 1650 р.

і лютеран. Карл V дозволив кожному з князів вводити у своїх землях ту релігію, якої дотримувався сам місцевий правитель. У життя увійшов принцип: «Чия влада, того й віра». Частина князівств, розташованих переважно в центрі й на сході Німеччини, стали протестантськими, решта залишилася католицькими. Це остаточно закріпило роздробленість Німеччини й на тривалий час поховало сподівання на її політичне об'єднання.

1. Що таке Контрреформація?
2. Яку роль у Контрреформації відіграв орден єзуїтів?
3. Чому папству довелося скликати вселенський собор і проводити реформу католицької церкви?
4. Чи можна вважати, що Тридентський собор укріпив владу Папи?
5. Як розгорталися релігійні війни в Німеччині?
6. Чому релігійні війни у Франції можна вважати громадянськими?
7. Які наслідки мав для Німеччини Аугсбурзький релігійний мир?

1. У зошитах складіть таблицю «Церква в Європі у XVI ст.», у якій порівняйте католицьку, лютеранську та кальвіністську церковні організації за такими критеріями: 1) церковна ієрархія; 2) основи віровчення; 3) монастирі; 4) церковна атрибутика у храмах (ікони, свічки, скульптури тощо).
2. Виконайте онлайн-вправу «Контрреформація в Європі»:

<https://cutt.ly/1gNCjFC>

1. За допомогою прийому «Мікрофон» за чергою дайте відповідь на запитання: «Чи можна з матеріалів параграфа дійти висновку, що лютеранство сприяло збереженню роздробленості Німеччини»? Відповідь обґрунтуйте.
2. Перегляньте відео «Контрреформація». У загальному колі обговоріть, якими засобами католицька церква боролася з Реформацією. Чи були такі засоби, на вашу думку, виправданими?

<https://cutt.ly/XgMpUwJ>
(тривалість 02 хв 22 с)

§8 НАРОДЖЕННЯ НОВОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО МИСТЕЦТВА ТА НАУКИ

Пригадайте! Які галузі науки були найрозвинутіші в добу середньовіччя?

- **1. Доба бароко.** Разючі зміни, що відбувалися у світосприйнятті людей на зламі XVI–XVII ст., не могли не вплинути на мистецтво. На зміну врівноваженому й гармонійному мистецтву Відродження приходить новий художній стиль – **бароко** (з італ. – *вигадливий, дивний*). Він виник в Італії та стрімко поширився всією Європою. Бароковим творам притаманні особлива пишність і велич, підкреслена декоративність і насиченість (часом навіть надмірна) ліпниною. Їхня мета – справити на людину вкрай емоційне враження.

Справжній переворот у живописі здійснив італієць **Мікеланджело да Караваджо** (1573–1610). Він перший зобразив світ неприкрашеним, начебто зупинивши на своїх картинах мить реального життя. Надзвичайної достовірності персонажів художник досягав за допомогою улюбленого мистецького ефекту – світлового контрасту, гри світла й тіні.

Розгляньте репродукцію картини. Дізнайтеся з додаткових джерел, кого зображено на полотні.

Мікеланджело да Караваджо. Вечеря в Еммаусі. 1599–1602 рр.

Видатним представником мистецтва бароко був архітектор і скульптор **Джованні Лоренцо Берніні** (1598–1680). Найяскравіший твір майстра – ансамбль перед собором Святого Петра у Ватикані. Безліч різномовних прочан, які збиралися перед головним храмом католицького світу, повинні були відчувати тут свою духовну єдність. Для втілення цієї ідеї Берніні знайшов геніальне рішення. Перед собором він спорудив величну площу з обеліском і фонтанами й надав їй форму овалу, який обрамляли дві колонади. Загальний обрис ансамблю нагадує ключ, що мало символізувати слова Христа, звернені до першого єпископа Риму апостола Петра: «І дам тобі ключі Царства Небесного».

ПОДРОБИЦІ

Неперевершеним «королем живописців» по праву вважається фламандець **Пітер Пауль Рубенс** (1577–1640). Він надав мистецтву бароко нового подиху, внісши в нього традиції античності та Відродження – зображення оголеного тіла й радості буття. Його картини нібито випромінюють життєву силу. Рубенс був прекрасним колористом і вмів напрочуд точно передавати всі відтінки кольору. Як нікому, йому вдавалося виписати фактуру тканин, блиск прикрас, пухнастість хутра. Великий фламандець створив також свій напрям у портретному живописі – парадний портрет – зображення видатної особи в ореолі слави й величчя.

Вершиною іспанського живопису є творчість **Дієго Веласкеса** (1599–1660). У 24 роки він став придворним художником короля Філіппа IV і, залишаючись ним до кінця життя, переважно писав портрети. Веласкес створив галерею зображень членів королівської сім'ї та їхнього оточення, відзначену глибоким проникненням у внутрішній світ і психологію персонажів. Полотна Веласкеса вражають точністю передачі кожного характеру. Не випадково Папа Інокентій Х, побачивши свій портрет, не зміг утриматися від слів: «Надто правдиво!».

Пітер Пауль Рубенс.
Автопортрет з Ізабеллою
Брант. 1609 р.

Дієго Веласкес.
Інфанта Маргарита.
1660 р.

Рембрандт ван Рейн.
Повернення блудного
сина. 1668–1669 рр.

Дізнайтесь! Який знаменитий твір Дієго Веласкеса зберігається в Національному музеї мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків у Києві?

У Голландії художники відмовилися від релігійних сюжетів. У пошуках нових тем вони звернулися до навколишньої дійсності: малювали портрети, сценки з повсякденного життя, пейзажі, натюрморти.

Найяскравішою постаттю голландської школи був **Рембрандт ван Рейн** (1606–1669). З глибокою любов'ю і теплом малював він портрети дружини й сина, інших близьких людей. Художник залишив понад 60 автопортретів, дивлячись на які, можна уявити світ його думок і почуттів у різні періоди життя. Творчий шлях Рембрандта завершує картина «Повернення блудного сина» – розповідь художника про любов, яка все прощає, і щире каяття. Два століття потому французький живописець Ежен Делакруа сказав про творчість Рембрандта: «Правда – найпрекрасніше й найрідкісніше явище у світі».

■ **2. Нова картина Всесвіту.** На зламі XVI–XVII ст. під впливом буремних подій епохи важливих змін зазнала європейська наука. Її розвиток відбувався з бізліччю протиріч. З одного боку, розширилися знання європейців про світ, значних успіхів досягла освіта, справжнє піднесення переживала наука. З іншого – у полум'ї релігійних війн та атмосфері релігійної нетерпимості процвітали всілякі забобони, найбільш диким проявом яких стало «полювання на відьом».

У центрі уваги творців Відродження перебувала людина та гуманітарні науки. На зламі XVI–XVII ст. інтереси змістилися в іншу площину: численні винаходи й вдосконалення дали величезний запас нових знань і забезпечили поштовх до розвитку природничих наук. У цій галузі почався справжній науковий переворот. Поява нових розробок у сфері природничих наук диктувалася потребами дедалі зростаючого виробництва й практичної діяльності людини. Далекі морські подорожі сприяли розвитку астрономії. Застосування компаса спричинило вивчення явищ магнетизму. Успіхи у фарбувальній справі, металургії, виготовленні ліків вели до накопичення нових знань з хімії. Потреба визначати відстань польоту ядра під час стрільби з гармати спонукала до вивчення законів падіння та руху тіл.

Розгляньте репродукції картин. Якими приладами користувалися вчені?

Ян Вермеєр. Географ. 1669 р.

Ян Вермеєр. Астроном. 1668 р.

Водночас піднесення матеріального виробництва озброїло вчених новими знаряддями й засобами наукової роботи, підготувало винайдення на зламі XVI–XVII ст. конче потрібних для розвитку досліджень точних приладів. У цей час було виготовлено досконаліші годинники, з'явилися мікроскоп, телескоп, термометр та інші потрібні для астрономії та фізики прилади. Перші великі відкриття зробили астрономи.

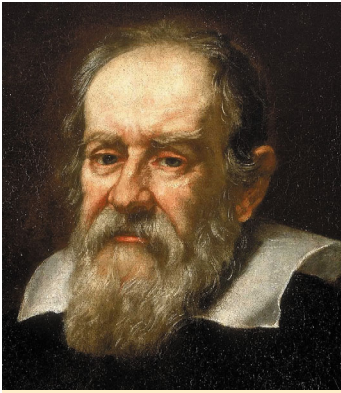
Із часів античності в Західній Європі панувало уявлення про Землю як центр Всесвіту. Навколо неї в певній послідовності оберталися Місяць, Сонце й планети. Така точка зору повністю відповідала католицькому віровченню, тому заперечити її можна було, лише повставши проти авторитету церкви. Перший на цей сміливий крок відважився польський вчений **Міколай Коперник** (1473–1543). Він висловив думку, що Земля разом із планетами обертається навколо нерухомого Сонця. Свою теорію Коперник обґрунтував у роботі «Про обертання небесних сфер». Побоюючись інквізиції, астроном довгі роки не наважувався опублікувати свій трактат і перший надрукований примірник побачив лише в день своєї смерті.

*Міколай Коперник.
XVI ст.*

Відкриття Коперника знайшло подальше обґрунтування в дослідженнях німця **Йоганна Кеплера** (1571–1630). Навчаючись професії богослова, обдарований юнак невдовзі захопився точними науками. Він зробив математичну обробку астрономічних даних і не тільки підтвердив, але й розвинув далі теорію Коперника. У 1627 р. Кеплер склав таблиці руху планет навколо Сонця. Він припустив, що орбіта планети має вигляд не кола, а еліпса. Про значення діяльності вченого свідчить той факт, що закони руху планет, які він відкрив, і сьогодні називають законами Кеплера.

Спочатку ніхто й гадки не мав використовувати підзорні труби для наукових досліджень. Тільки великий **Галілео Галілей** (1564–1642), сконструювавши

Юстус Сустерманс.
Галілей. Бл. 1640 р.

телескоп зі збільшенням у 32 рази, направив його в зоряне небо. Учений відкрив нові зірки та побачив на Місяці гори, залишив перші замальовки місячної поверхні. Він виявив плями на Сонці, а також підтвердив, що Земля, як і інші планети та Сонце, обертається навколо своєї осі. За це твердження проти Галілея повстала інквізиція. Рятуючись від спалення, він був змушений привселюдно зректися своїх переконань, хоча й вважав свої висновки правильними. За легендою, залишаючи залу суду, великий учений тихо, але твердо вимовив: «І все-таки вона обертається!».

Рішучим прибічником учення Коперника став італійський монах-францисканець **Джордано Бруно** (1548–1600). Він пішов далі за свого попередника і,

на відміну від Коперника, вважав, що Всесвіт не обмежений однією лише Сонячною системою. Бруно висловив думку про нескінченність Всесвіту та існування в ньому безлічі світів, зокрема й населених. Ці погляди надто розходилися із церковним ученням і стали підставою для звинувачення в ересі. Вісім років ув'язнення, допити й тортури інквізиторів не зламали Бруно й не змусили його відмовитися від своїх поглядів. Людину дивовижної освіченості, одного з найоригінальніших мислителів XVI ст., Джордано Бруно спалили в Римі.

Історія донесла до нас розповідь про те, що на початку XVII ст. в невеликому голландському місті Міделбурзі жив майстер Ханс Ліпперсгей, який виготовляв і продавав окуляри. Якось його діти гралися у крамниці й вирішили через два скельця роздивитися гарного півника на шпилі соборної дзвіниці. На превеликий подив півник збільшився в розмірах. Хлопчики розповіли про це батькові, і той виявив, що одне скло було опуклим, а друге – увігнутим. Він закріпив їх на кінцях двох трубок і помістив їх одна в одну. Так було створено першу підзорну трубу.

3. Великі перемоги допитливого розуму. Жорстокі розправи не могли зупинити розвитку нової науки та пошуку вчених з різних країн Європи нових способів пізнання світу. Англійський філософ **Френсіс Бекон** (1561–1626) був упевнений, що у своїй роботі вчений має спиратися на результати тривалих спостережень. Тільки багаторазові експерименти можуть дати підстави для уза-

Френсіс Бекон

гальнювальних висновків, тільки дослід становить основу наукових знань, є єдиним джерелом істини та її єдиним підтвердженням. Переконання Бекона в тому, що наука повинна дати людині владу над природою та поліпшити її життя, знайшло вираження в його крилатому вислові «Знання – сила».

Різнобічність інтересів Бекона просто вражає: він був політиком і державним діячем, юристом і дипломатом, істориком і літератором. Світ, перетворений всемогутньою наукою, філософ описав у своєму утопічному романі «Нова Атлантида», де змалював захопливу картину життя в ідеальній державі. До її уряду входять тільки вчені, завдяки

їхнім досягненням перед країною відкривається прекрасне майбутнє, а на її жителів чекає загальне процвітання.

XVII ст. 3 «Нової Атлантиди» Френсіса Бекона

Читайте не для того, щоб заперечувати й спростовувати, не для того, щоб сприймати на віру, і не для того, щоб знайти предмет для бесіди, але щоб мислити та розмірковувати...

...Я лише сурмач і не беру участі в битві... Наша сурма закликає людей не до взаємних чвар або битв, а, навпаки, до того, щоб вони, уклавши між собою мир, об'єднаними силами встали на боротьбу з природою, захопили штурмом її неприступні укріплення та розсунули межі людської могутності.

Що автор вважав головним у читанні книжок? Що він мав на увазі, коли називав себе сурмачем?

На відміну від Бекона, видатний французький філософ і математик **Ренé Декáрт** (1596–1650) відводив досліду другорядну роль. Джерелом справжнього знання він вважав розум. Свою безмежну віру в розум великий філософ закарбував у словах: «Я мислю, отже, я існую». Учення Декарта – картезіанство (від його латинізованого імені – Картезій) – знайшло численних прибічників і послідовників. Воно заклало основи раціоналізму XVII ст. – переконаності в тому, що мірилом істини є розум.

Піднесення наукової думки й потреби природничих наук сприяли швидкому розвитку математики. Відкриття в ній здійснювалися майже одне за одним: було винайдено логарифми, стали використовувати літери та знаки додавання і віднімання, рівності, дужки тощо. Відтепер у вжиток увійшли чіткі алгебраїчні формули, що значно полегшило складні обчислення.

Початок нової епохи в розвитку математики й фізики пов'язано з іменем видатного англійського вченого **Ісаа́ка Нью́тона** (1643–1727). Він вивчав природу світла, рух планет по орбіті, принципи взаємодії фізичних тіл. У кожній із цих галузей Ньютону належать геніальні відкриття, що дозволило йому сформулювати закон всесвітнього тяжіння та зробити величезний внесок у створення наукової картини світу.

■ **4. «Полювання на відьом».** Доба наукового перевороту збіглася з розпадом «полювання на відьом», коли небачені хвилі жорстоких переслідувань захлеснули Європу.

Розгляньте портрет. З допомогою старших родичів чи знайомих дізнайтеся, у якому українському музеї він зберігається.

Франс Хальс.
Портрет Декарта

Готфрід Кнеллер. Ісаак Ньютон. 1702 р.

Торттури та страта відьом.
Мініатюра. 1514 р.

Віра в «темні сили» існувала здавна. Часті епідемії, тривалі війни, важкі голодні роки виснажували людей. Це породжувало страхи й бажання покарати винуватців. Ворога знаходили в подібні відьми. За повір'ям, чаклунськими знаннями, або відьомством, було наділено тих, хто вступив у союз з дияволом. Отримавши від нього надзвичайну могутність, такі люди начебто могли надприродним шляхом впливати на навколишній світ, інших людей, тварин. Відьмами називали також тих, хто знав цілющі властивості лікарських рослин і вмів лікувати травами.

У чаклунстві звинувачували переважно жінок. Адже у християнському світі, де головували чоловіки, жінки вважалися істотами нижчими й слабкими. Цього, за тогочасними

уявленнями, вистачало, аби вони стали здобиччю диявола. Для притягнення до суду не потрібно було доказів, вистачало просто скарги сусідів. Хвороба або смерть, неврожай, пропажа молока в корови, навіть краса – усе це та безліч іншого могло спричинити наклеп. Коли ж нещасна жертва потрапляла до рук суддів, ті легко збивали з пантелику перелякану до смерті жінку й витягували з неї зізнання в неймовірних злочинах. Згодом до звинувачених почали потрапляти й чоловіки. Із XVI ст. головним засобом «обробки» підсудних на процесах стали торттури, доти заборонені.

«Полювання на відьом» було прибутковою справою. Донощик отримував частину майна своєї жертви, а судді й кати – високу платню. Із середини XVI – до середини XVII ст. в Європі відбулося понад 50 тисяч відьомських процесів. З однаковим заповзяттям їх проводили й католики, і протестанти. Лише поодинокі люди наважувалися протистояти загальному безумству. «Полювання на відьом» – це масове вбивство невинуватих, одна з найдраматичніших сторінок європейської історії.

XVI ст. 3 «Історії міста Тріра» священника Йохана Лідена

Усі так повірили, що тривалі неврожаї викликані відьмами... що вся країна піднялася, аби знищити їх. Цей рух підтримали багато церковних діячів, які шукали багатства в попелі спалених відьом. ...По містах і селах... стрімко пересувалися спеціальні обвинувачі, інквізитори, судді тощо, які притягали до суду й піддавали торттурам осіб обох статей, спалювали їх у величезній кількості.

Мало хто із звинувачених уникав покарання. Навіть представників трірської влади не обійшла ця доля. Були спалені суддя, два бургомістри, декілька ратманів і помічників суддів. У цій катастрофі загинуло чимало священників... Безумство людської злоби й судів, які прагнули крові та здобичі, поширилося так далеко, що навряд чи залишився хтось, кого не зачепила підозра в цьому злочині... Було багато підстав для сумнівів, чи всі засуджені винні...

1. Як слід розуміти слова, що деякі церковні діячі «шукали багатства в попелі спалених відьом»? 2. Чи лише священники прагнули такої мети?

1. У чому полягає своєрідність стилю бароко? Які проблеми хвилювали митців тієї доби?
2. Які умови сприяли піднесенню саме природничих наук?
3. Як відкриття М. Коперника змінили уявлення про Сонце, Землю та інші планети?
4. Чому обурення церкви сприяло відкриттям в галузі астрономії?
5. Який метод, на думку Ф. Бекона, має першочергове значення для дослідника? Якою була позиція Р. Декарта?
6. Із чікими іменами пов'язано початок нової доби в розвитку математики й фізики?
7. Чим можна пояснити той факт, що водночас із розвитком науки відбувалося «полювання на відьом»?

1. У зошитах заповніть таблицю «Визначні вчені XVI–XVII ст.».

Прізвище	Галузь наукових знань	Основні праці та досягнення

2. Виконайте онлайн-вправу «Мистецтво доби Відродження та бароко»:

<https://cutt.ly/4gNCzAr>

Відвідайте «Дискусійне кафе». Між чотирма учнями розподіліть ролі Френсіса Бекона, Рене Декарта, Галілео Галілея та представника суду інквізиції. Решта учнів виконує роль публіки. Проведіть два диспути.

Під час першого диспуту «Галілей» має довести, що Земля обертається навколо Сонця, а «представник інквізиції» має обґрунтувати протилежну точку зору (кожен з учасників повинен сформулювати аргументи). «Публіка» слухає дискусію і ставить запитання обом учасникам. Переможцем стає той, хто отримує гучніші оплески публіки.

У другому диспуті беруть участь «Бекон» і «Декарт». Перший висловлює аргументи на користь дослідів, вважаючи, що пізнання складається з багаторазових дослідів, а другий висловлює аргументи на користь розуму, який єдиний є джерелом знання. «Публіка» оцінює аргументацію «вчених» і визначає переможця.

Запам'ятайте дати й синхронізуйте їх з подіями, що відбувалися в тогочасній Україні.

У світі

1517	«95 тез проти індульгенцій» М. Лютера, початок Реформації	1545–1563	Тридентський собор
1555	підписання Аугсбурзького релігійного миру	1562–1598	релігійні війни у Франції

В Україні

Узагальніть вивчений матеріал розділу та за допомогою тестових завдань перевірте, як ви його засвоїли.

<https://cutt.ly/ggNCvc6>

Подумайте! Складіть логічні пари зі слів і словосполучень, зазначених у хмаринці.

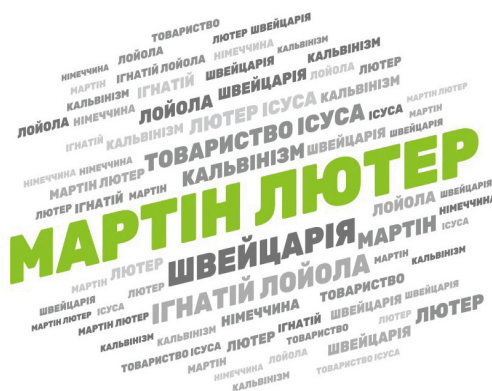
- **1. Становлення абсолютної монархії.** На зламі XV–XVI ст. країни Західної Європи вступили в новий етап свого розвитку. У них відбувалося формування **абсолютизму** – такої форми державної влади, за якої особисте правління государя майже необмежене. Найбільш завершеної форми абсолютизм набув у Франції.

Помітне зміцнення королівської влади пов'язане з ім'ям обдарованого, освіченого та енергійного монарха **Франціска I** (1515–1547). Він ніколи не скликав Генеральних штатів і в проведенні державної політики спирався на Королівську раду. Найважливіші справи монарх вирішував у вузькому колі приближених осіб і перший увів у свої накази фразу: «Така моя добра воля».

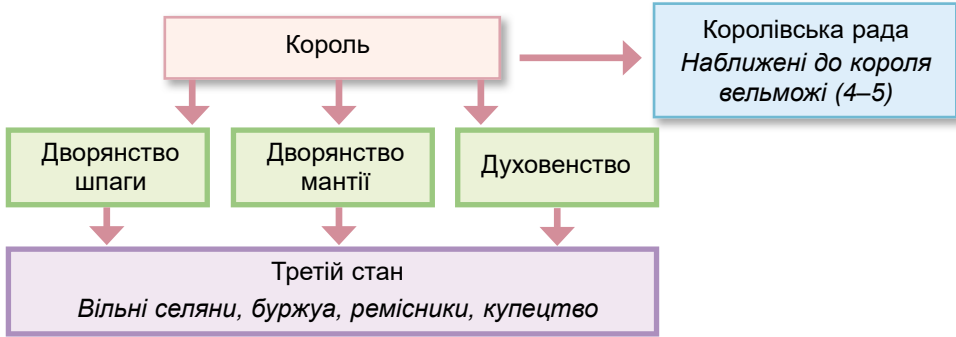
За правління Франціска I в мальовничих околицях Парижа й на берегах Луари побудували прекрасні просторі замки. Королівські резиденції Шамбор і Фонтенбло, побудовані в новому ренесансному стилі з розкішними парками та садами, утілювали велич і могутність монаршої влади. Трон оточували нащадки знатних родин і родичі правлячої династії – принци й герцоги, які переважали в Королівській раді, управляли провінціями, командували військом і флотом. До столиці вирушало також середнє та дрібне дворянство – «дворянство шпаги». Його привілеєм залишалася військова служба, несення якої звільняло від податків.

Але справжньою опорою короля був численний чиновницький апарат. У нагороду за вірну службу частина чиновників отримала дворянське звання. Так утворилося «дворянство мантиї». У самій його назві крився натяк на те, що в минулому ці люди носили мантию, тобто були юристами або секретарями.

Франціск I домігся від Ватикану передачі йому права призначати єпископів. Король віддавав церковні посади своїм наблизеним або залишав ці посади вільними, а всі прибутки з них привласнював. Отже, французька церква опинилася під контролем короля, що також сприяло посиленню його влади.

Система влади у Франції XVI–XVII ст.

Син Франціска I, **Генріх II** (1547–1559), услід за батьком відмовився від скликання Генеральних штатів. Він став першим французьким королем, до якого почали звертатися «Ваша Величносте». Раніше так ушановували лише імператорів.

Посилення абсолютистської влади французьких монархів супроводжувалось активізацією зовнішньої політики. Упродовж 1494–1559 рр. Франція вела Італійські війни, які забезпечували постійну роботу й основне джерело прибутків не одному поколінню «дворянства шпаги», але зрештою закінчилися для Франції безуспішно.

- **2. Правління Генріха IV.** Після тривалих і кровопролитних релігійних війн престол опинився в міцних руках **Генріха IV**. У **1598 р.** король видав **Нантський едикт**, за яким католицьку віру було визнано офіційною, а католицькому духовенству повернули всі його колишні права й майно. Водночас гугенотам дозволили проводити богослужіння по всій країні, за винятком Парижа й деяких великих міст, а також нарівні з католиками обіймати державні посади.

*Розгляньте портрет.
Які, на вашу думку, риси
характеру короля відобразив
художник?*

Жан Клуе. Портрет Франціска I. 1525–1530 рр

*Розгляньте портрет.
Чим, на вашу думку,
портрет Генріха IV кардинально
відрізняється від портретів
попередніх правителів?*

Франс Поурбюс Молодший. Портрет Генріха IV. 1610 р.

Пішовши на поступки гугенотам, Генріх IV дав країні перепочити й зупинив її розорення. Прагнучи відродити Францію, король та його перший міністр Сюллі послідовно впроваджували політику підтримки національного виробництва та торгівлі. Вони заохочували розвиток мануфактур з виготовлення шовку, полотна, gobеленів, фаянсових виробів, шпалер. Генріх IV зменшив податки та покращив становище селян.

■ **3. Кардинал Рішельє.** Сину Генріха IV було лише 9 років, коли він став королем **Людвіком** (фр. — Луї) **XIII**. Скориставшись малолітством короля, французьке дворянство повністю вийшло з-під контролю влади. У країні відбувся політичний безлад.

Філіпп де Шампень.
Портрет кардинала
Рішельє. 1635 р.

Порядок установив перший міністр Людвіка XIII **кардинал Арман-Жан дю Плессі де Рішельє** (1585–1642). Не зважаючи на гучні титули заколотників, він жорстоко з ними розправлявся.

Шалене обурення знаті викликав виданий міністром закон про заборону дуелей. Тільки за 20 років правління Генріха IV на дуелях загинуло близько 12 тисяч дворян. Кардинал Рішельє заявив, що обов'язок підданих — не знищувати один одного, а проливати свою кров за короля та батьківщину.

Важливим завданням кардинала було також заспокоїти гугенотів. Скориставшись ослабленням королівської влади, вони створили на півдні Франції справжню «державу в державі», мали власну систему оборони й навіть флот, мали підтримку від Англії та Голландії. Коли гугеноти в порту Ла-Рошель влаштували заколот, Рішельє оточив

фортецю та два роки тримав її у щільній облозі. Після капітуляції захисників Ла-Рошель король, за порадою Рішельє, зберіг їм життя та право сповідувати протестантську віру. Проте в гугенотів відібрали всі фортеці й позбавили їх політичних привілеїв, які їм було надано Нантським едиктом. Гугенотська «державка в державі» припинила існування.

Перший міністр підпорядкував королю місцеве управління, створивши нову важливу посаду — інтендантів. Ними ставали освічені люди незнатного походження, які контролювали діяльність органів влади й втручалися в усі сфери життя у провінціях. Вони отримували призначення від уряду, повністю від нього залежали та були слухняними виконавцями розпоряджень кардинала-міністра.

З приходом Рішельє до влади відбулися серйозні зміни в зовнішній політиці Франції. Кардинал відстоював ідею «європейської рівноваги» і виступав проти прагнення Габсбургів головувати в Європі. Завдяки дипломатичним, а згодом і воєнним, діям Франція зуміла приєднати до своїх володінь Лотарингію, Ельзас та інші землі, її вплив на міжнародній арені надзвичайно зріс.

Дізнайтесь! У яких книжках і фільмах кардинал Рішельє є одним з головних героїв?

Рішельє вважав, що «освіченість — найкраща окраса держави». У 1635 р. він заснував знамениту Французьку академію, усіляко підтримував письменників,

художників і вчених. За сприяння Рішельє стала виходити перша французька газета, яку міністр використовував для пропаганди своєї політики.

Стосунки між Людовіком XIII та його першим міністром були непростими. Якось вони разом виходили з королівського кабінету. Біля порога король раптом зупинився і, звертаючись до Рішельє, уїдливо сказав: «Проходьте першим, усі й так говорять, що саме Ви – справжній король». Інший розгубився би, але не Рішельє. Він підхопив свічник і впевнено рушив далі зі словами: «Так, сір, я йду попереду, аби освітлювати Вам дорогу».

ПОДРОБИЦІ

Документ

XVII ст. 3 «Політичного заповіту» Рішельє

Я обіцяв Вашій Величності всю свою майстерність і весь авторитет, аби знищити партію гугенотів, зламати пиху вельмож, привести всіх підданих до виконання їхніх обов'язків і піднести Ваше ім'я серед іноземних націй на той рівень, на якому воно має перебувати.

Дворянство потрібно розглядати як один з найславніших нервів держави, здатний багато сприяти її збереженню та зміцненню. Ті дворяни, які відійшли від доблесті предків та ухиляються від того, щоб служити короні шпагою і життям, заслуговують на позбавлення переваг свого походження та несення частини тягара народу.

Якби народ надто благоденствував, його не можна було б утримати в межах його обов'язків. Його варто порівнювати з мулом, який, звикнувши до тягара, псується від тривалого відпочинку більше, ніж від праці.

1. У чому кардинал вбачав свої заслуги перед Францією та королем? 2. Яке місце в житті держави Рішельє визначав дворянам і яке – простолюду?

- **4. Абсолютизм за Людовіка XIV.** У другій половині XVII ст. Франція перетворилася на одну з найсильніших держав Європи. Після смерті Людовіка XIII королем став його п'ятирічний син **Людовік XIV** (1643–1715), а королевою-регентшею – мати малолітнього монарха Анна Австрійська. Фактично влада опинилася в руках її всесильного фаворита, першого міністра, кардинала Джуліо Мазаріні. Талановитий дипломат, він провадив непопулярну серед французів внутрішню політику, що призвело до громадянської війни – Фронди. Покінчивши з Фрондою, французький абсолютизм вступив у свою найблисучішу добу, пов'язану з ім'ям Людовіка XIV, якого прозвали Король-сонце.

Прозвання Король-сонце виникло, коли 15-річний Людовік станцював в одному з придворних балетів партію «Сонця, що розганяє темряву». Воно швидко й міцно злилося з іменем монарха, який, ставши дорослою людиною, свідомо заохочував живописців і скульпторів зображувати себе у вигляді міфічного Аполлона – бога сонця.

ПОДРОБИЦІ

Він був рішуче переконаний у божественному походженні королівської влади і впевнений в її безмежності. Саме Людовіку XIV належить крилатий вислів «Держава – це я!». Ідею власної величі монарх утілював у Версалі – грандіозному палацовому ансамблі, що розташований поблизу Парижа. Людовік переніс сюди свою резиденцію, а за його правління виник пишний і суворий придворний

Розгляньте репродукцію картини. Поясніть, як художник зобразив велич Короля-сонце. Як поводить себе король, а як – майбутні академіки?

Шарль Лебрен. Заснування Академії наук Людовіком XIV. XVII ст.

церемоніал. Правління Людовіка XIV є найяскравішим утіленням **абсолютної монархії** як перехідної форми від середньовічної станово-представницької держави до сучасної національної.

Після того як у 1685 р., Людовік XIV скасував Нантський едикт, гугенотів стали переслідувати: їхні храми руйнували, пасторів виганяли, школи закривали. Гугенотів силою змушували переходити в католицизм. У такий спосіб Людовік сподівався встановити у своїй державі релігійну єдність, але результат виявився зовсім інший. Близько 200 тисяч гугенотів, переважно досвідчених ремісників і комерсантів, покинули Францію. Вони знайшли притулок у сусідніх протестантських країнах і в Новому Світі, куди не тільки вивезли величезні кошти, а й секрети свого ремесла. Масовий вихід гугенотів завдав відчутного удару французькій економіці.

Розгляньте портрет. Чим він відрізняється від портретів монархів?

*Клод Лефевр.
Жан-Батіст Кольбер*

■ ■ ■ **5. Жан-Батіст Кольбér.** Існувала лише одна людина, без з'ясування думки якої король не ухвалював жодного важливого рішення, – міністр фінансів **Жан-Батіст Кольбер** (1619–1683).

Кольбер добре розумів, що сила держави залежить від стану фінансів, тому приділяв велику увагу промислового розвитку країни, проводячи політику **меркантилізму**. Меркантилізм – економічна політика, що полягає в активному втручанні держави в господарське життя країни. Вона передбачає:

- заохочення підприємців і комерсантів всередині країни;

- кредити та податкові пільги для мануфактур;
- підвищення якості вітчизняних товарів;
- високі мита на іноземні товари.

Подумайте!

Якщо французькі підприємці не мали конкуренції з іноземцями на внутрішньому ринку, чи сприяло це поліпшенню якості товарів? Відповідь обґрунтуйте.

Улюбленим дітищем Кольбера був флот. Зміни відбулися просто разючі: французький флот зріс до 270 кораблів і 60 галер. Кольбер мав на меті знищити морську перевагу головних суперниць Франції – Голландії та Англії та забезпечити Франції першість на морі. У Франції виникли потужні торговельні компанії: Ост-Індська вела справи на території сучасної Індонезії, а Вест-Індська – в Америці. Вони торгували всім – від цукру до рабів, але так і не змогли потіснити Голландію в міжнародній торгівлі.

XVII ст. Жан-Батіст Кольбер. 3 «Листів, спогадів і настанов»

Крім тих вигод, які само по собі могло б принести надходження в Королівство великих коштів, ми завдяки мануфактурам забезпечили б хлібом насущним мільйон простого люду, який животіє нині через відсутність роботи... Значне зростання кількості кораблів ще більше посилить велич і могутність держави... Якщо до природної могутності Франції король зможе приєднати силу, яку дають промисловість і торгівля... то велич і могутність короля зростуть до небувалих розмірів.

1. Чи дбав Кольбер про потреби простого народу? 2. Чому таке велике значення французький міністр надавав будівництву флоту та якої мети прагнув цим досягти? 3. Що, на переконання автора, становило основу могутності держави?

1. Як відбувався процес зміцнення королівської влади у Франції за правління королів Франціска I та Генріха II?
2. Яку політику провадив Генріх IV?
3. Схарактеризуйте ключові реформи кардинала Рішельє у внутрішній політиці Франції. Чому вони спричинили обурення аристократії?
4. Яких успіхів досяг Рішельє на міжнародній арені?
5. Як виникло прозвання Король-сонце?
6. Яку політику щодо сусідніх країн проводив Людовік XIV?
7. Що стало наслідком скасування Людовіком XIV Нантського едикту?
8. Назвіть найважливіші заходи Жана-Батіста Кольбера на посаді міністра фінансів Франції.
9. Чи досяг успіху Кольбер, реформуючи французький флот?

1. У зошитах заповніть порівняльну таблицю «Політика Франції щодо гугенотів».

За часів:	Причини	Сутність	Наслідки
Генріха IV			
кардинала Рішельє			

2. **Робота в парах.** Поділіть аркуш паперу навпіл, позначте одну половину знаком «+», іншу – знаком «-». Зазначте позитивні риси (+) режиму абсо-

3. Виконайте онлайн-вправу «Утвердження абсолютної монархії у Франції»:

<https://cutt.ly/pq8Y0GC>

Перегляньте відео «Правління Генріха IV». На основі відеоматеріалу та матеріалів параграфу складіть і представте на загал історичний портрет монарха Генріха IV.

<https://cutt.ly/Wg8Dr6S>

(тривалість 02 хв 23 с)

Подумайте! Складіть хронологічний ланцюжок зі слів у хмаринці.

- 1. Іспанія під владою Габсбургів.** Наприкінці XV ст. Іспанія об'єдналася під владою Ізабелли Кастильської та Фердинанда Арагонського й перетворилася на одну з провідних країн Європи. У результаті успішних війн іспанська корона приєднала Південну Італію, а експедиції Колумба принесли їй величезні володіння за океаном. Об'єднавши країну територіально, Фердинанд та Ізабелла вирішили вста-

Розгляньте портрет. Чому, на вашу думку, художник зобразив могутнього монарха не з атрибутами влади, а як звичайну людину?

Вечелліо Тіціан. Портрет
Карла V. 1548 р.

новити в ній релігійну єдність. Почався наступ на іновірців – іудеїв і переможених під час Реконкісти мусульман. В атмосфері релігійної нетерпимості католицькі фанатики безжально знищували безцінний культурний спадок арабської Іспанії.

Подумайте! Які наслідки, на вашу думку, мали для Іспанії розправи з іновірцями?

За таких умов до влади в Іспанії прийшов **Карл Габсбург** (1516–1556). Він був онуком Фердинанда та Ізабелли по материнській лінії і успадкував від них Іспанію, володіння в Італії та Новому Світі, а від діда з батьківського боку – німецького імператора Максиміліана I – Австрію, Нідерланди та чималу частину німецьких і чеських земель. У 1519 р. шляхом підкупу Карл домогся свого обрання імператором. Відтепер іспанський король став імператором **Карлом V**. Управляти такою величезною державою та утримувати під контролем її обширні території було непросто.

XVI ст. 3 «Автобіографії» міністра Гаттінарі

У 1519 р. довелося мені клопотатися перед курфюрстами про увінчання короля Карла імператорською короною. І сказав я їм, що імператорська влада має право претендувати на панування над цілим світом, бо так повелів сам Господь наш. Якщо імператорська влада опиниться в руках слабосильного князя, то від цього нічого, крім шкоди, не буде. Проте зовсім іншим буде результат у разі переходу імператорського титулу до могутнього короля, основу влади якого становлять великі багаті країни. Він не тільки піклуватиметься та всіляко оберігатиме свої спадкоємні землі, але, приєднавши до них нові, так збільшить володіння імперії, що досягне світового панування.

1. Визначте головну політичну мету Карла V. 2. Як ви розумієте слова автора про те, що небажано обирати імператором «слабосильного князя»?

Вечелліо Тіціан.
Філіпп II в обладунках.
1550–1551 рр.

Постійні війни вимагали щодалі більше коштів і вели до зростання податків, що призводило до зuboжіння простого люду.

Великих зусиль вимагало від Карла V протистояння зовнішнім ворогам. Головним серед них була Франція, майже з усіх боків затиснута володіннями Габсбургів. Другою серйозною небезпекою були турки, які впритул наблизилися до володінь Карла V в Центральній Європі. Імператору не пощастило створити омріяну світову католицьку імперію. Старий і зломлений невдачами, Карл V зрікся влади.

Його молодший брат Фердинанд успадкував Австрію, Чехію, частину угорських і німецьких земель, а також імператорський титул. Син Філіпп отримав Іспанію з її володіннями в Америці, більшу частину Італії та Нідерланди. Рід Габсбургів розпався на дві гілки – австрійську та іспанську.

- ■ **2. Занепад Іспанії.** Ще за життя батька **Філіпп II** (1555–1598) набув чималого політичного досвіду, управляючи Іспанією за відсутності Карла V. «Обережний король» (так за повільність в ухваленні рішень називали Філіппа сучасники) успадкував наймогутнішу державу Західної Європи.

Філіпп не любив суєти великих міст і зробив столицею Іспанії маленький Мадрид, розташований у центрі країни. Але скоро й там для монарха стало надто шумно. Йому підшукали усамітнену місцевість у горах поблизу Мадрида й побудували там Ескоріал. Цю споруду інколи називали восьмим дивом світу. Вона слугувала водночас палацом, усипальницею та монастирем. Для прикрашення Ескоріалу Філіпп II зібрав величезну колекцію творів мистецтва, зокрема шедеври Тіціана, Веронезе, Босха. Король дуже пишався своєю колекцією географічних карт і багатою бібліотекою, де зберігалася безліч безцінних старовинних рукописів.

*Розгляньте ілюстрацію. Яке враження на вас справив Ескоріал?
Чи погоджуєтеся ви з тим, що його можна вважати восьмим дивом світу?*

Ескоріал. Поч. XVII ст.

Філіпп II чимало зробив для впорядкування законів і вдосконалення управління країною. У роки його правління головним ворогом Іспанії стала Англія. Вона прагнула проникнути в Новий Світ, але Філіпп не хотів ні з ким ділити прибутки від своїх колоній і не давав британським торговельним кораблям перетнути Атлантику. У відповідь англійські пірати грабували навантажені золотом і сріблом іспанські судна. Неоголошена морська війна між двома країнами виснажила Іспанію.

Великі географічні відкриття надали Іспанії нових можливостей. Успішно розвивалося сільське господарство, у містах виникали перші мануфактури, розквітла торгівля. Її провідним центром стала Севілья. Проте минуло лише декілька десятиліть, і ситуація змінилася. На противагу політиці меркантилізму, що запроваджували в життя французькі правителі, іспанські королі знищили умови для розвитку вітчизняної промисловості. Хоча з Америки надходило багато золота й срібла, гроші не вкладали у виробництво. Іспанське дворянство використовувало їх для власних потреб і розплачувалося ними за іноземні товари. З дворянських гаманців іспанські капітали перетікали в інші країни. Величезні кошти поглинала боротьба з протестантами по всій Європі, яка стала головною метою іспанських монархів. Економічний занепад спричинив загальне ослаблення країни. Поступово Іспанія перетворювалася на другорядну європейську державу.

■ 3. Нідерланди у складі імперії Карла V. Нідерланди (з нідерл. – *нижні землі*) розкинулись у нижній течії річок Рейну, Маасу та Шельди.

Центральні райони країни – Брабант і Фландрія – славилися своїм сукнарством. Жителі північних земель – Голландії та Зеландії – займалися кораблебудуванням та рибальством. Населення південних провінцій постачало сільськогосподарську продукцію. На прибережних рівнинах нідерландці спорудили вітряки, через які безперервний вітер з моря віддавав частину своєї енергії млинам і насосам. У міському виробництві й в селі успішно розвивалися нові капіталістичні відносини.

ПОДРОБИЦІ

Зручне географічне розташування Нідерландів сприяло розвитку міжнародної торгівлі. У країні діяла налагоджена система прекрасно обладнаних портів. 17 провінцій Нідерландів справедливо вважалися найбагатшою частиною Іспанського королівства. Податки з них приносили Іспанії в сім разів більше прибутків, ніж золото й срібло Нового Світу.

Карл V управляв Нідерландами через свого намісника.

Політика Габсбургів у Нідерландах

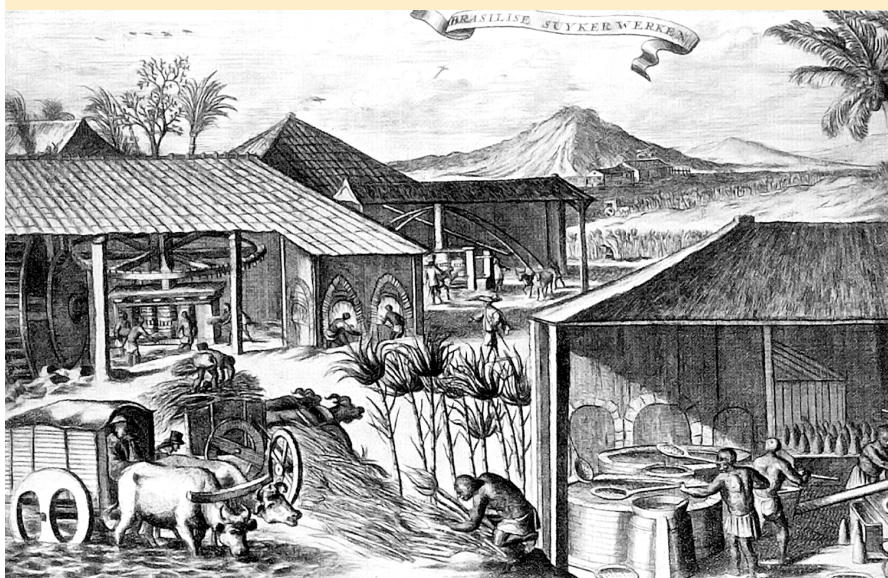
ПОЗИТИВНІ РИСИ

- Збереження вольностей міст
- Збереження представницького органу – Генеральних штатів
- Надання купцям широких можливостей в Іспанії та в Новому Світі

НЕГАТИВНІ РИСИ

- Збереження податків
- Засилля іноземців у керівництві країни
- Установлення інквізиції (гоніння на протестантів)

Розгляньте гравюру. Які процеси виробництва цукру на ній зображено?

Виробництво цукру. Нідерландська гравюра. XVII ст.

■ 4. Національно-визвольна війна в Нідерландах (1572–1609 рр.).

Філіпп II погано знав Нідерланди й думав лише про те, щоб витягти з них якомога більше коштів для потреб Іспанії.

Країну охопило масове обурення. Серед невдоволених було чимало дворян, лідером яких стали принц **Вільгельм Оранський**, граф Егмонт та адмірал Горн. Один із придворних презирливо обізвав їх **гьозами** – жебраками, але ті, кому адресувалась образа, підхопили слово й використали його на свій лад. Невдовзі так з гордістю стали називати себе всі борці за незалежність Нідерландів.

Визвольний рух почався влітку **1566 р.**, коли всією країною розгорнулося повстання іконоборців (противників ікон). Повстання придушили, але воно змусило владу пом'якшити закони проти єретиків. Таке рішення не влаштувало Філіппа II. Намісником провінції він зробив герцога Альбу – жорстокого фанатика, який обіцяв вогнем і мечем викоренити єресь і привести Нідерланди до повної покори своєму монарху.

Вільгельм Оранський і частина його прибічників змушені були тікати за кордон. Майно жертв кривавих розправ ішло на користь короля, у Нідерландах зростала кількість збіднілих і безробітних. Країна опинилася на межі економічної катастрофи. Спроба Альби ввести нові податки поклала край народному терпінню.

Нідерландці піднялися на партизанську боротьбу, яку підтримав принц Оранський. Навесні **1572 р.**, з початком загального повстання північних провінцій, він повернувся в Нідерланди й очолив визвольний рух, який перетворився на **національно-визвольну війну** – боротьбу пригнобленого народу проти іноземного володарювання.

■ 5. Народження Республіки Сполучених Провінцій. Після декількох років боротьби виснажені південні провінції пішли на угоду з Філіппом II. Вони

Розгляньте репродукцію картини. Як ви вважаєте, чи могли дії іспанських солдатів спричинити національно-визвольну війну? Відповідь обґрунтуйте.

Пітер Брейгель Старший. Іспанські солдати грабують нідерландське село. 1566 р.

погодилися повернутися під владу Іспанії за умови виводу з їхніх територій іспанського війська й збереження деяких привілеїв. На противагу півдню північні провінції були за продовження визвольної боротьби до переможного кінця. У **1579 р.** в місті Утрехті вони домовилися про об'єднання в **Утрехтську унію**, яка поклала початок повному розриву з Іспанією. У 1581 р. владу Філіппа II в Нідерландах скинули. Правителем країни мав стати Вільгельм Оранський, але принца підступно вбили. Посада перейшла до його сина, талановитого полководця Моріца Насауського, а вищим органом влади стали Генеральні штати. Північні провінції оголосили себе **Республікою Сполучених Провінцій**.

Після невдалих спроб повернути владу над Нідерландами Іспанія 1609 р. підписала з ними перемир'я на 12 років. Фактично вона визнала незалежність нової європейської країни. Водночас перемир'я означало розкол раніше єдиних провінцій на дві частини. Південні провінції залишилися у володінні іспанського короля та згодом склали основу сучасної держави Бельгії. Лише в **1648 р.** іспанці офіційно визнали незалежність Республіки Сполучених Провінцій.

Найрозвиненішою провінцією Республіки Сполучених Провінцій була Голландія, тому так невдовзі стали називати всю країну. У країні успішно розвивалися капіталістичні відносини, що сприяло поширенню кальвінізму. Значних успіхів досягли в суднобудуванні – було створено найпотужніший у світі флот. Це дало змогу Голландії заснувати колонії в Африці, витіснити конкурентів з Індонезії та частково – з Індії. В Америці голландська колонія Новий Амстердам у майбутньому перетворилася на Нью-Йорк.

XVII ст. Англійський економіст Томас Мен про піднесення Нідерландів

Я міг би навести за взірць різні держави християнського світу, які, маючи замало власних територій, досягли великого багатства й могутності своєю ретельною торгівлею з іноземцями. Серед них Сполучені Провінції Нідерландів є зараз найкращим і славним взірцем.

Відкопи вони скинули із себе ярмо іспанського рабства, як чудово розвинули вони свої здібності! Які великі кошти вони отримали, щоб захищати свою свободу проти могутності такого великого ворога! І чи відбулося все це завдяки їхній безперервній старанності в торгівлі? Чи не є їхні провінції складами товарів для більшості країн християнського світу, завдяки чому їхнє багатство, судноплавство, моряки, ремесла, народ, а тому й суспільні прибутки... зросли до дивовижних розмірів? Якщо ми порівняємо часи їхнього поневолення з їхнім нинішнім станом, то вони видадуться нам іншим народом...

Усьому світові дивом здається, що така маленька країна... маючи обмаль природних багатств, їстівних припасів, лісу або інших необхідних для війни й миру припасів, попри це має все в такому надзвичайному достатку, що, крім своїх власних потреб (дуже великих), ...продає іншим державам кораблі, артилерію, снасті, зерно, порох, кулі тощо.

1. Чому автор вважає, що після звільнення від іспанського панування голландці стали іншим народом? 2. Що, на думку Мена, спричинило швидкий розвиток країни?

1. Схарактеризуйте зовнішню та внутрішню політику імператора Карла V.
2. Як відбувся розпад династії Габсбургів на дві гілки?
3. Що нового вніс у зовнішню політику Іспанії Філіпп II порівняно з Карлом V?
4. Чому нідерландські провінції вважали найбагатшою частиною Іспанського королівства?
5. Як ви вважаєте, чи існував зв'язок між кальвіністською вірою та розгортанням національно-визвольного руху в Нідерландах?
6. Чому єдині нідерландські провінції розпалися на дві частини – північ та південь?

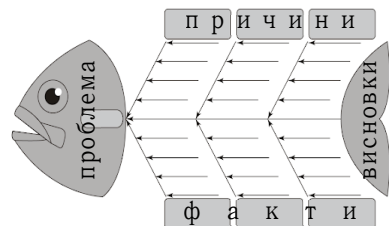

1. Розгляньте карту «Держава Карла V та її поділ» (с. 77) і на контурній карті різними кольорами зафарбуйте ті території, які після зречення Карла V відійшли до іспанських Габсбургів, а які – до австрійських.
2. На карті покажіть території, де голландці заснували колонії.
3. Виконайте онлайн-вправу «Володіння Габсбургів»:

<https://cutt.ly/lg8Y84c>

Робота у групах. Схема **Fishbone** (Скелет риби). Об'єднайтеся у три групи. Кожна група отримує аркуш паперу, на якому зображено скелет риби. На носі риби запишіть: «Проблема: Чому у XVII ст. Іспанія занепадала, а Нідерланди процвітали?». Сформулюйте й запишіть угорі *причини* означеної проблеми, унизу – *факти*, що стали наслідком зазначених причин, на хвості – *висновки*. Визначте представників груп, які презентують результати роботи на загал.

§11 АНГЛІЯ В ДОБУ ТЮДОРІВ

Подумайте! Складіть логічні пари зі слів і словосполучень у хмаринці.

- **1. Епоха Генріха VIII.** У 1485 р. після закінчення війни Троянд англійський престол посіла династія Тюдорів. Значне посилення держави й королівської влади відбулося за правління **Генріха VIII (1509–1547)**.

Генріх успадкував величезну казну й став одним з найбагатших монархів Європи. Тепер його мета полягала в перетворенні Англії на провідну державу. Аби досягти цього, Генріх будував численні палаци та прикрашав їх чудовими творами мистецтва. За його підтримки у країні поширювались ідеї гуманізму й Ренесансу. Монарх особисто контролював надійність берегових укріплень і фортець. Він створив військовий флот, який сучасники називали «дерев'яними воротами Англії».

Водночас важливі зміни відбувалися в англійському суспільстві. Нові дворяни – джентрі – займалися прибутковим вівчарством, створювали у своїх маєтках ткацькі мануфактури та активно торгували. Великі землевласники – лендлорди, які також багатіли завдяки вівчарству, прагнули розширювати й надалі пасовища. Багатші селяни скуповували ділянки збіднілих сусідів. Лендлорди ж силою зганяли із землі селян, які перетворювалися на пауперів – людей повністю позбавлених засобів до існування. Влада жорстоко розправлялася з пауперами: за жебрацтво їх таврували, калічили та навіть страчували. Такі закони дістали назву «**Криваве законодавство**».

- 2. Королівська Реформація.** Коли в Англії стали проникати реформаторські ідеї, Генріх VIII викликав Риму. Він вирішив створити в Англії незалежну від Папи церкву й підпорядкувати її собі. До цього короля спонукало бажання розірвати власний шлюб з іспанкою Катериною Арагонською, на що Папа Римський не давав дозволу. Водночас створення власної церкви означало привласнення незліченних багатств католицької церкви. **1534 р.** парламент ухвалив «**Акт про супрематію**» (верховенство), який оголосив короля єдиним главою і захисником англійської церкви. Монастирі закрили, а монахів розігнали. Монастирські землі й майно, а також власність церкви перейшли до короля. Реформована англійська церква запозичила ідею Лютера про «виправдання вірою» і відкинула частину таїнств. Але загалом вона мала багато спільного з католицькою церквою: зберегла ієрархію духовенства та його пишне вбрання, ушанування ікон і святих, прикрашання церков, використання під час богослужіння органної музики.

Розгляньте портрет.
Які основні риси собистості
Генріха VIII намагався
підкреслити художник?

*Ганс Гольбейн Молодший.
Генріх VIII. 1539–1540 рр.*

Розгляньте репродукцію картини. До якої соціальної верстви, на вашу думку, належить зображена родина? За якими деталями ви це визначили?

Річард Коллінз. Англійська родина за чаєм. 1727 р.

Нова віра отримала назву «англіканська» і швидко поширилася. Це й не дивно: адже тим, хто відкрито відмовлявся її прийняти, загрожувала смертна кара. Не поступився своїми переконаннями й не погодився визнати короля главою церкви знаменитий гуманіст Томас Мор, через що загинув на ешафоті. Проте попри всі розправи чимало англійців продовжували таємно сповідувати католицизм.

Подумайте! Яка могла бути справжня причина невизнання Т. Мором короля главою церкви (пригадайте книжку «Утопія»)?

Католицизм було тимчасово відновлене за правління доньки Генріха VIII — Марії Тюдор (1553–1558). Королева жорстоко переслідувала протестантів, що викликало різке невдоволення з боку англійців.

■ **3. Єлизавета I.** Англія з радістю сприйняла прихід до влади доньки Генріха VIII й Анни Болейн **Єлизавети I Тюдор**. Нова королева зробила остаточний вибір на користь англіканства. Її крок мав важливі політичні наслідки: Англія стала форпостом європейських протестантів, а тому — головним ворогом католицької Іспанії.

*Маркус Герардс Молодший.
Єлизавета Англійська.
1600 р.*

Правління королеви Єлизавети тривало 45 років (1558–1603) і увійшло в історію як «золота доба» Англії. Економіка й культура розквітли, і країна перетворилася на провідну європейську державу. Велика заслуга в цьому належала королеві — Єлизавета була обдарованою людиною та отримала прекрасну освіту. Її міністри й фаворити були поетами та філософами, воїнами й мореплавцями, героями й видатними політиками.

Щоб не допустити релігійних війн, Єлизавета прагнула залучити на свій бік і католиків, і протестантів. Монархиня запевняла своїх підданих, що піклуватиметься про всіх, незалежно від їхнього віросповідання. Така позиція зробила Єлизавету дуже популярною, тому англійці називали свою королеву «улюбленицею народу».

В економіці Єлизавета проводила політику **протекціонізму**, тобто підтримки внутрішнього виробництва й торгівлі, яка була спрямована на захист національної економіки від іноземців.

Методи протекціонізму

Введення високих мит на іноземні товари

Надання притулку досвідченим іноземним фахівцям-протестантам

Виникнення нових і вдосконалення старих галузей виробництва

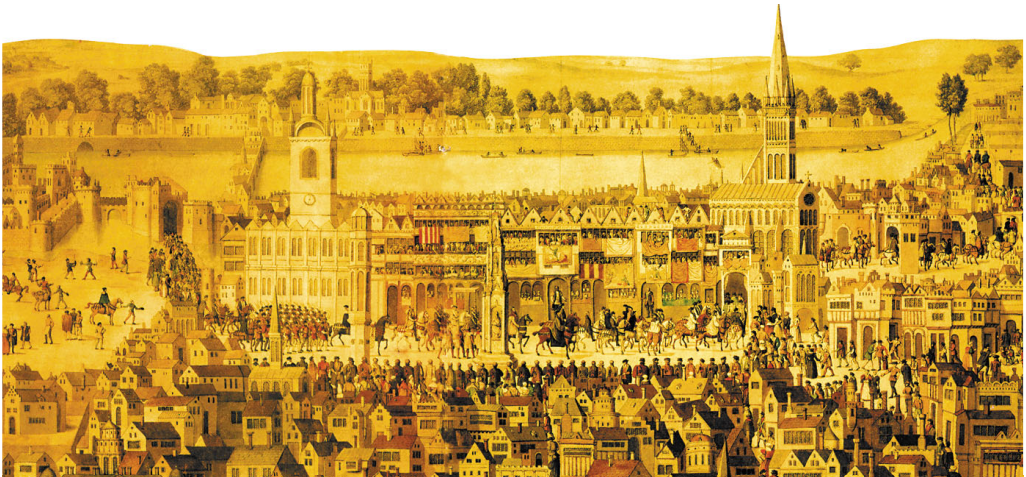
Підтримка винахідників та організаторів мануфактур

Наслідком такої політики став бурхливий розвиток англійського виробництва. Англійські товари проникали в усі куточки світу. Заморську торгівлю вели купці, об'єднані у великі компанії. Розвивалися також зв'язки й в інших напрямках. Виникненню та діяльності торговельних компаній сприяла королева. Вона була членом декількох з них, вкладала гроші в торговельні операції та отримувала чималі прибутки.

Подумайте!

Яке прозвання (крім «улюблениці народу») можна було б дати Єлизаветі I?

У внутрішній політиці Єлизавета продовжила втілювати в життя «Криваве законодавство», зобов'язавши найманих працівників працювати на того господаря, який бажав їх найняти.

Лондон. Гравюра. XVI ст.

- **4. Англія готується бути володаркою морів.** Зовнішню політику Єлизавета проводила з урахуванням економічних інтересів своєї держави. Головною суперницею Англії була Іспанія, яка заборонила англійським «єретикам» торгувати зі своїми колоніями в Новому Світі. Декілька англійських кораблів спробували прорватися до американських берегів, але потрапили до рук іспанців і стали жертвами жорстокої розправи. Аби помститися, англійці захоплювали та грабували іспанські кораблі.

Френсіс Дрейк.
Друга пол. XVI ст.

Розгляньте портрет.
Чим він відрізняється
від більшості зображень
правлячих осіб?

Франсуа Клуе. Марія
Стюарт після повернення
до Шотландії. 1560 р.

У 1577 р. англійський пірат **Фрэнсіс Дрейк** перетнув Атлантику, вийшов у тихоокеанські води та несподівано атакував іспанські порти. Там Дрейк захопив величезний запас золота з кораблів, завантажений для відправки до Європи. Аби врятувати здобич, він спрямував свій корабель «Золота лань» в Індійський океан. Обігнувши Африку, Дрейк мимоволі здійснив друге в історії навколосвітнє плавання і в 1580 р. повернувся до Англії. Іспанський король Філіпп II вимагав, щоб Єлизавета повернула награбоване й покарала пірата. Але королева, яка таємно вклала гроші в експедицію Дрейка, прибула на «Золоту лань» і прямо на борту власноруч по-святила безстрашного пірата в лицарі.

Відносини між двома країнами дедалі загострювалися. Англія підтримувала Нідерланди, які повстали проти Іспанії, і переховувала у своїх портах бунтівників. У відповідь іспанці організували в Англії низку католицьких закатів. Конфлікт досяг межі через претензії на англійський престол ревної католички шотландської королеви **Марії Стюарт** – родички й спадкоємиці Єлизавети. Згодом Марію було страчено за вироком англійського суду за змову проти королеви.

Дізнайтесь! У яких творах відомих письменників описано трагічну долю Марії Стюарт?

Звістка про смерть Марії Стюарт викликала гнів ревного католика Філіппа II: він вдався до рішучих дій. Іспанія зібрала величезний флот із 134 кораблів – Велику армаду. Англія змогла виставити лише 100 суден, проте вони були маневреніші за іспанські й краще озброєні артилерією. Це допомогло англійцям успішно діяти проти громіздких і неповоротких кораблів армади. Остаточного удару іспанцям завдали жорстокі бурі, які потопили значну частину

їхнього флоту. Додому повернулися залишки Великої армади – лише її третина.

Англії святкували перемогу та для посміху назвали переможену армаду «Непереможною». Морську могутність Іспанії було зламано. Англія готувалася стати володаркою морів.

8 серпня 1588 р. Промова Єлизавети перед англійським військом

Як ви бачите, я зараз серед вас не для розваг чи забави, але сповнена рішучості в самій гушї й в запалї битви залишитися жити чи померти серед вас... в ім'я мого Господа, мого королівства, мого народу, моєї честі та моєї крові. Я знаю, що маю тіло слабкої і тендітної жінки, але в мене серце й душа короля, і короля Англії. І я думаю, це брудна брехня... що Іспанець (Філіпп II) чи будь-який інший правитель Європи можуть

наважитися переступити кордони мого королівства... Я сама візьмусь за зброю, сама стану вашим генералом, вашим суддею і нагороджу кожного по заслугах на полі битви.

1. Про які риси характеру королеви свідчить її промова? 2. Як це звернення могло вплинути на бойовий дух англійців?

- **5. Монарх і парламент в Англії.** На відміну від інших європейських країн, де з посиленням абсолютизму станово-представницькі органи втрачали своє значення, в Англії парламент залишався активним. Провідну роль у ньому відігравала палата громад, до якої входили переважно представники нового дворянства та буржуазії. Вони мали від Єлизавети підтримку у своїй економічній діяльності, а натомість підтримували королеву. Ця співпраця дала тріщину на зламі XVI–XVII ст., коли палата громад стала наполягати на своєму праві брати участь у формуванні економічної політики держави.

Невдоволення парламенту спричиняла також релігійна політика королеви. Посилилися виступи **пуритан** (з лат. – *чистий*) – прибічників подальшого очищення англіканської церкви від залишків католицизму й встановлення кальвіністських порядків. Насамперед вони вимагали скасувати єпископат і запровадити вибори священників громадою. Це означало б підрив авторитету англіканської церкви та її глави – королеви.

Єлизавета не мала дітей і була останньою представницею династії Тюдорів. Після її смерті англійський трон успадкував шотландський король **Яків (Джеймс) Стюарт** (1603–1625), син страченої Марії Стюарт. Він об'єднав під своєю владою Англію, Шотландію та Ірландію, поклавши початок триєдиному королівству – Великій Британії. За перших Стюартів розбіжності між королем і парламентом продовжували посилюватися. Згодом вони призвели до відкритого конфлікту – громадянської війни й повалення монархії.

1. Яких заходів ужив Генріх VIII для зміцнення держави й королівської влади?
2. Чому закони Генріха VIII, спрямовані проти жебрацтва, назвали «Кривавим законодавством»?
3. Як перехід до англіканства вплинув на королівську владу?
4. За що Єлизавету називали «улюбленицею народу»?
5. Чому Єлизавета посвятила пірата Френсіса Дрейка в лицарі?
6. Як було зламано морську могутність Іспанії?
7. Чому в останні роки перебування на троні в Єлизавети погіршилися стосунки з парламентом?

1. У зошитах складіть порівняльну таблицю «**Релігійна політика Генріха IV (Франція) та Єлизавети I (Англія)**».
2. На контурній карті прокладіть маршрут подорожі Френсіса Дрейка.
3. Виконайте онлайн-вправу «Англія в добу Тюдорів»:

<https://cutt.ly/ag8Y5zh>

1. Візьміть участь у рольовій грі «**Шість капелюхів**», під час якої з різних точок зору обговорить «золоту добу» Єлизавети. Шість учнів/учениць одягають капелюхи різного кольору. «*Синій капелюх*» контролює хід гри та занотовує виступи учасників/учасниць. Решта виступає за чергою. «*Білий капелюх*» перелічує лише факти з біографії Єлизавети та її конкретні справи для тогочасної Англії. «*Жовтий*

капелюх» зосереджується на позитивних моментах в житті королеви та її здобутках в різних сферах. «Чорний капелюх» виступає з критикою політики Єлизавети. «Червоний капелюх» фокусується на емоціях: аналізує, чому королева була «улюбленицею народу», як ставилася до своїх підданих загалом і до конкретних осіб зокрема. Останнім виступає «Зелений капелюх»: акцентує увагу на нових ідеях, які запропонувала та намагалася втілити в життя королева. Наприкінці «Синій капелюх» підбиває підсумки й звертається до класу за оцінкою висловлених аргументів: хто був переконливіший, хто сподобався найбільше, і з урахуванням думки загалу виставляє бали.

2. Перегляньте відео «Правління Єлизавети I (частина 1)». Пригадайте імена інших відомих вам королів чи видатних жінок-політиків.

<https://cutt.ly/fg8A3bm>
(тривалість 01 хв 44 с)

§12 АНГЛІЙСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ

Пригадайте! Що спільного англіканська церква мала з лютеранством, а що – з католицизмом?

- **1. Переддень революції.** На зламі XVI–XVII ст. в Англії дедалі більшої ваги набували торговельно-підприємницькі кола; відносини на селі швидко втрачали феодальний характер. Стрімко розвивалася внутрішня і зовнішня торгівля – завдяки острівному розміщенню територія Англії швидко перетворилася на єдиний ринок. Прибічникам змін протистояли ті, хто виступав за збереження старих порядків, – аристократія, феодальне дворянство й англіканська церква. Вони становили опору англійської монархії та отримували від неї численні пільги. Підприємці й нові дворяни набували щодалі більшої ваги в економічному житті. Вони не хотіли витрачати свої гроші на постійні внески на користь англіканської церкви й тому дедалі помітніше схилялися до пуританізму. На початку XVII ст. у пуританізмі виокремилися дві течії:

- **пресвітеріани** – верхівка джентрі й купецтва;
- **індепéнденти** (з англ. – *незалежний*) – середня та дрібна буржуазія, пересічні містяни й селяни.

У 1625 р. на англійський престол зійшов **Карл I Стюарт** (1625–1649). Як і його батько Яків I, Карл не любив пуритан і виявляв прихильність до католиків.

У зовнішній політиці перші Стюарти також нехтували інтересами англійської буржуазії. До того ж король не звертав уваги на парламент і наділяв важливими повноваженнями своїх придворних. Поступово монарх і парламент перетворювалися на два протидіючі центри. У 1629 р. Карл I взагалі розігнав парламент. Упродовж наступних одинадцяти років він правив одноосібно.

Антоніс ван Дейк. Подвійний портрет Карла I та його дружини Генрієтти-Марії.
Бл. 1635 р.

З М І С Т

Шановні учні та учениці!	2
Вступ	4
Розділ 1. ВЕЛИКІ ГЕОГРАФІЧНІ ВІДКРИТТЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ КАПІТАЛІСТИЧНИХ ВІДНОСИН	9
§ 1 Морські експедиції португальців та іспанців	9
§ 2 Конкіста – Завоювання Нового Світу	18
§ 3 Соціально-економічний розвиток країн Західної Європи в XVI–XVII ст.	24
§ 4 Повсякденне життя у країнах Західної Європи	28
Розділ 2. ВИСОКЕ ВІДРОДЖЕННЯ. РЕФОРМАЦІЯ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ	36
§ 5 Доба Відродження	36
§ 6 Реформація в Німеччині	50
§ 7 Контрреформація в Європі	57
§ 8 Народження нового європейського мистецтва та науки	62
Розділ 3. ДЕРЖАВИ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ В XVI–XVII СТ.	70
§ 9 Абсолютна монархія у Франції	70
§ 10 У володіннях Габсбургів	76
§ 11 Англія в добу Тюдорів	83
§ 12 Англійська революція	88
§ 13 Річ Посполита: шляхетська демократія	
§ 14 Міжнародні відносини: на полях битв і в палацах монархів	
Розділ 4. ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ. ДЕРЖАВИ СХІДНОЇ ЄВРОПИ В XVI–XVIII СТ.	
§ 15 Велич і занепад Османської імперії	
§ 16 Російська держава: від царства до імперії	
§ 17 Річ Посполита у другій половині XVII – XVIII ст.	
Розділ 5. ЕПОХА ПРОСВІТНИЦТВА	
§ 18 Індустріальна революція та сяйво Просвітництва	
§ 19 Освічений абсолютизм	
§ 20 Міжнародні відносини у XVIII ст.	
§ 21 Північна Америка: народження нової держави	
Розділ 6. СХІДНИЙ СВІТ У XVI–XVIII СТ.	
§ 22 Індія та Персія у Новий час	
§ 23 «Закриті» країни Далекого Сходу	
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ	